

E T Ü T L E R

BİRLİĞE İSTİRAK VE İKTİSADİ GELİŞME

Birlik Sosyolojisi Üzerine Yapılan Bir Kaç İncelemenin Hipotez ve Neticeleri*

Dr. Albert MEISTER

G İ R İ Ş

Gelişme yolunda bir çok memlekette kooperatif teşkilâta, sosyal entegrasyon ve modernleşme müessesesi olarak halihazırda, büyük bir önem vermektedir. Diğer taraftan, gelişmiş memleketlerde kooperatif inkişafın daha fazla gelişebilmesi için bunların kadrolarının genişletilmesi ve kooperatiflere halkın daha fazla iştirakini temin çareleri aramaktadırlar. Hemen her zaman inançta, bazı defa da tatbikatta bu sahada Avrupadaki tecrübelerin verdiği, (kooperatifler Rochdale prensibi-

*) Daha ziyade etraflı bir araştırma mahiyeti taşıyan bu rapor, Orta Doğu Çalışma Enstitüsü mensublarından Sosyoloji Doktoru Refhan Dedeoğlu tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Aşındaki üslup sağlamlığını geride bırakmayan bu çok muvaffakiyetli tercemesinden dolayı İ. ve İ. Enstitüsü ve Seminer Organizasyon Komitesi değerli Dr. Refhan Hanımefendiye sonsuz teşekkürlerini sunar. Kooperasyon sosyolojisi sahasında bizde ilk kaynak sayılması gereken bu terceme, genç ve değerli Fransız sosyoloğu A. Meister'i Türk Kooperatifçilerine ve kooperasyon sosyoloğlarına tanıtmaya bakımından da ayrıca şükran değer bir hizmettir. Raporun asıl Fransızca metnini, Seminer'i hazırlanmasına katılan "Conseil Méditerranéen de Recherches en Sciences Sociales" tarafından Hollanda'da diğer bazı ec nebi seminer raporları ile birlikte neşredilecektir. Bununla beraber, Seminer raporları koleksiyonumuzun yabancı dil kısmında asıl raporun **Introduction** ve **Conclusion**'larını idhal ediyor, asıl metinlerle bulundurmaktan kendimizi ahkoyamadık. Bu vesile ile bir işarette bulunacağız. Dr. Refhan Dedeoğlu'nun terceseindeki "Birlik", "Birlikçilik", "Gönüllülük", "Gönüllü", "İştirak" gibi birkaç mesleki terimin sırasıyle "Association", "Associationnisme", "Volontarisme", "Volantrariste", "Participation" karşılığını teşkil etmektedir.

ne dayandırılır. Gönüllülüğün harekete getirilmesi ve kollektif harekete geçirilmesi, kooperatiflerin devlete karşı müstahsil kalması) gibi derslerden istifade edilir.

Yeni gelişmeye başlayan memleketlerin ekserisinde henüz kooperatifçilik tecrübesi bulunmadığından örf ve âdete dayanan kabile yardımlaşmaları hariç —çok defa Avrupa modeli hiç bir retuş yapılmadan kabul edilir. Bu memleketlerde bu hususta tek yenilik, bu hareketin bir millî plânın içine alınmasında ve genç kooperatifçilik hareketinin önemli bir malî yardım ile desteklenmesinde görülebilir.

Birçok Avrupa ülkelerinde yapılan son anketler, bir yandan, kooperatifçilik hareketlerinin çok ağır gelişmesini —klâsik Avrupa kooperatiflerinin yapısındaki ahenksizliğe bir işaret— diğer yandan, bu memleketler içinde kooperatiflerin uğradıkları büyük fonksiyonların güçlüklerini bugüne kadar kurulmuş olan Çarp kooperatifleşmesinde gönüllülük felsefesinin ahenksizliğine işaret olarak göstermişlerdir¹.

Bu müşahadeler bizi, bu çeşit sosyal gruplaşmaların içine giren kooperatif gönüllülüğünün nevi hakkında düşünmeye davet eder. Her şeyden evvel “Gönüllülük” denilen şeyin sosyal iştirak mefhumuna teka-bül ettiğini bilmeliyiz. Kooperatiflere gelince, bunların da, ayrı ve imtiyazlı bir gruplaşma olmayıp, diğerleri gibi ve diğer bir çok birlikler arasında bir birleşme şekli olup, aynı surette tekamül ve iştirak fenomenine maruz bulduklarını göstermeliyiz. Bu sebeplerden dolayı da mevzumuzu bilhassa İştirakei Birlikler konusuna kadar genişletmeyi uygun bulduk.

Birlikler sosyolojisinin hususî bir sahasını teşkil eden kooperatifler sosyolojisinin tekamülüne ait araştırmalar yanında bazı pratik sebeplerin de bu gibi birliklerin kuruluşunda âmil olduğu görülebilir. Yeni gelişen memleketlerde kooperatiflerden başka gönüllü teşkilât esasına dayanan bazı diğer gruplaşmalara da rastlanmaktadır. Cemaat gelişmesini hedef tutan birlikler, cemaatin faaliyet merkezleri v.s. gibi halk kitlesinin “beşerî yardımı” nı gaye edinen bütün bu faaliyet ve iştirak toplulukları kooperatif inkişaftan ayırd olunamayacak Birlikler olup, yeni gelişmekte

1) Bu konuda onbeş Afrika devletinde yapılan anketlere bakınız. Bu anketler Kooperasyon Bakanlığı tarafından hazırlanmakta olup neşredilecektir. Bunlardan bir kaçı Archives Internationales de Sociologie de la Cooperation Dergisinin 1964 Nüshalarında bulunmaktadır.

olan memleketlerin birleştirici, ekonomik, kültürel ve sosyal şebekelerini teşkil ederler².

Bu raporun birinci kısmı, daha fazla teorik bir karakter taşımakta olup, birleştirici iştirakin sosyal değişiklikler devresinde meydana çıkmasının şartlarını araştırmağa hasredilmiştir. Bu itibarla da bunu takip eden konularda taktim edilen hipotezlere bir esas teşkil edecektir.

Raporun ikinci kısmı, sosyal iştirakin umumî teorisini ortaya koyar ve umumî bir hipotezden bir çok hususî hipotezler çıkartır. Bu hususî hipotezler birliklere iştirak edenlerin sosyal ve şahsî karakteristikleri ile ilgilidir. Amprik araştırmaların neticeleri umumiyetle bu hipotezlerin doğruluğunu belirtir.

Raporun üçüncü kısmı daha ziyade tarihî ve makro-sosyolojik bir karakter taşıyıp, daha evvel meydana çıkartılan mefhumların muhtelif sosyal ve kültürel taraflarının birleşmesinin inkişafına tatbik ile ilgilenir ve birleştirici, bilhassa kooperatif hareketlerinin, muhtelif memleketlerin eriştikleri kalkınma derecelerine göre ve bu memleketlerin model olarak kabul ettikleri kalkınma şekillerine uygun olarak arzettiği hususiyetleri gösterir.

2) Bunlar bazı hallerde ve bilhassa siyasi partilerin halkın milli kalkınmaya iştirakini arzuladığı yerlerde politik karakter de taşıyabilirler.

BİRİNCİ KISIM

SOSYAL İŞTİRAK VE SOSYAL DEĞİŞME

İlk fasıl, bu birinci kısımda kullanılan terimlerin tarifine hasredilmiş olup, sosyal değişiklik devrinde sosyal iştirakin geçirdiği istihaleleri konu olarak alan ikinci kısma geçilmesini kolaylaştırır.

I — TARİFLER

1 — Sosyal iştirak olarak gönüllülük :

İşbirliği, doktrinleri ortaya koyanlar için gönüllü çalışma bir yandan kooperatif iştirakin ihtiyari, hür ve sorumsuz karakterini, öte yandan da kooperatiflerin üyeleri, yöneticileri ve sorumlularının fedakârlığı ve sadakatini temsil eder.

Sosyoloğun görüş noktasından, sosyal iştirak mefhumu içinde daha ziyade bu gruplaşmanın ikinci vasfını teşkil eden sadakat vasfı ehemmiyetlidir. Zira, bu faaliyet hürriyet dereceleri değişik olabilecek ve hatta bazı defa oldukça zaruret de arzedecektir. Kooperatif doktrincisi ve bilhassa garplılar oldukça teşkilâtlanmış ve bir dış müdahaleye veya kontrolle maruz bulunan bu gruplarda (umumiyetle Devlet) hiç bir gönüllülük emaresi görmeyecektir. Fakat bunun aksine sosyolog, grupların kuruluş şekline göre muhtelif iştirak nevileri tefrik eder, grupların spontane olarak veya empoze edilmekle (infra - alt yapı) kuruluşuna göre de muhtelif şekiller görür. Biz de gelecek kısımlarda bu istikameti takip edeceğiz. Bu değişik görüşlere rağmen (kooperatif teoricsi bakımından yaygın ve sosyolog bakımından araştırıcı), bu iki ayrı fikir gönüllü faaliyet veya iştirakin işlemlerini tarif hususunda birleşmektedir. Her iki halde de bunlar müşahadesi ve tatbiki oldukça kolay olan davranışlar ile meydana çıkar. İştirakçılarının sayısı, aidat ödeyenlerin sayısı, toplantılara iştirak eden-

lerin sayısı, sorumluların sayısı v.s. gibi, rakkamlar iştirak derecesini belirten hususlar olarak telakki olunur³.

Fakat bu suretle tayin edilen ve yüzde nisbetleri şeklinde hesaplanan bu çeşitli işaretler, her zaman gönüllü iştirak hadisesi hakkında fazla bir şey öğretmiş olmazlar. Bunlar ancak çok kompleks fenomenlerin müşahade olunabilen ve ölçülebilen dış belirtileri olup, aslında iştirakin, gönüllülüğün mücahitliğinin, hadisenin sebep ve müsevvikleri hakkında etüdülere pek nadiren tesadüf edilmektedir.

Aslında iştirakle tatmin etmek istenilen psikolojik ve sosyal ihtiyaçlar nelerdir? Büyük bir cemiyetin teşkil ettiği kitle karşısında duyulan yalnızlık hissi ile bir gruba aidiyet şeklinde bir reaksiyon mu? Bir irtibat kurma ihtiyacı mı? Kendi kendini kabul ettirme veya hükmetme ihtiyacı mı? Ve, bütün bu psiko-sosyal ihtiyaçlar dışında, tamamen rasyonel, teknik sebepler ile toplu suretten başka şekilde giderilemeyecek olan maddî ihtiyaçların tatmini için iştirak mi? Bunlar gibi ve daha başka izahlar, bilhassa sanayileşen cemiyeti ve modern şehirleri inceliyenler için hipotez olarak öne sürülmüş ve bilhassa, sosyal değişme araştırmalarında ele alınmışlardır. İlerde bunlardan yine bahsedeceğiz.

2 — Sosyal iştirakın neveleri :

Sosyal iştirak mefhumu, muhtevası itibariyle, gönüllülük mefhumundan daha geniş olarak ortaya çıkar. Zira bu mefhum, ancak gönüllü olarak kurulan veya seçilen grupları içine alır. Bu nevi iştirake gönüllü iştirak denir⁴. Bu gönüllü iştirakin yanı sıra bir de *ihdas edilen iştirak* bulunduğu kabul etmeliyiz. Bu nevi iştirak, grup kendisini teşkil edenlerin inisiyatifi dışında bir otorite tarafından teşkil edilip bu otoritenin murakabesine tâbi olduğu hallerde bu nevi iştirake teşvik edilir. Bu gibi hallerde Birlik veya Kooperatif ferdleri daha geniş bir proje içine almaya matuf bir vasıta olarak telakki edilir. (Bir millî kalkınma plânı gibi). Yahut onları kendi dışlarında bulunan yöneticilerin sevk etmek istedikleri bir faaliyet mevcut olduğu zaman (bazı sosyal hizmet müesseselerinde olduğu gibi) gönüllü iştirak ile meydana gelen birlikler kendi üyeleri tarafından ve çok defa da bir sosyal tepki ile veya çevreyi teşkil eden cemiyete karşı korunmak gayesi ile kuruldukları halde (geçen yüz yılın

3) Bütün bu hâdiseler F. Stuart Chapinin meşhur iştirak endeksine dayanır.

4) Bunlar için ben başka bir yazımda *Serbest iştirak* ve *Organize iştirak* tabirlerini kullandım.

kooperatifleri böyle olmuştur) ihdas edilen iştirak ile kurulan kooperatifler, bunun aksine büyük cemiyetin bu ferdlar için henüz yabancı olan bazı değerlerine uyulmak gayesi ile yaratılırlar.

Yine burada başka bir iştirak çeşitinin tefrik edilmesi de mümkündür. Buna *fiili iştirak* denilebilir. Zira herhangi bir gruba veya bir çevreye ait olan bir kimse fiilen (iştiraki gönüllü veya ihdas edilmiş olmadan) demuayyen bir gruba aittir. Buna misal olarak bazı gruplara veya tâli gruplara ait olma zarureti gösterilebilir (meslek, yaş, v.s. gibi gruplar). Bu gruplaşmalar ananeci cemiyetlerde ve kabile topluluklarında da mevcuttur. Bu itibarla, grubun ferdden evvel var olduğu ve gayesinin de onu çerçevelemek ve kendi çevresinin sosyal değerlerine intibak ettirmek olduğu düşünülebilir.

Bu farkları aşağıdaki tabloda şematize edebiliriz :

	Kuruluşun inisiyativi	Seçiş şekli	Grubun sosyal fonksiyonu
An'aneci iştirak	Gelenek ile mevcut olan grup	Fiili	Sosyal kontrol, çevre Sosyal kontrol, çevre- nin arzuladığı davranış- Cemiyetin arzuladığı ye- ni davranışların kaza- mılması
Ihdas edilen iştirak		Gönüllü, çok defa kuvvetle teşvik edilmiş Gönüllü	Karşılık, grubun kendi inisiyatifi ile ve çok defa çevre ile zıt yeni davra- nışlar yaratması.
Gönüllü iştirak	Grubun kendi kendisini kurması		

Kooperasyon doktrincilerinin gönüllü iştirak dedikleri şeyin, gruplaşmaların hür olarak yapıldığı ve dışardan hiç bir müdahale veya teşvik olmadan vuku bulduğu üçüncü nevi iştirakler —yani kooperatifler— ile ilgili olduğuna dikkati çekelim. İşte gelişmekte olan memleketlerde bugün model olarak sunulan kooperatif şekli (mümkün olduğu kadar az dış müdahale ile) bu tiptir. Ben burada, bu modeli taklitten (iktisadî veriler bakımından) doğan fena neticelerin bilhassa bu tip bir gönüllü iştirak müessesesinin bir an'aneci ve fiili iştirak cemiyeti içinde yer almak istemesinden ileri gelen fena neticelere işaret edeceğim. Bu durumda olan bir cemiyet gönüllü iştiraki hazırlamak şöyle dursun, sosyal kontrolü elde tutmak olarak anlaşılan bu kuvvetin yeni davranışlar yaratmaya doğru tevcih edilebileceği mânasına gelmesinden korkarak, bil'akis buna karşı çıkmaktadır.

Burada an'anece, modern, sosyal değişiklik v.s. gibi bazı mefhumlardan bahsedildi. Şimdi bunlardan sosyal değişikliğin bazı karakterlerini tetkik etmemiz icap ediyor. Şurasını da ilâve edelim ki, bundan evvel ayırıp sıraladığım üç nevi iştirake bir yenisini de katmak zorundayım. Buna *ihtiyarî iştirak* diyeceğim⁵. Bu ihtiyarî iştirak spontane olarak teşekkül etmemiş küçük gruplar içinde görülür. Bu gibi gruplara ananeci cemiyetlerde de rastlanır. Ancak, fonksiyonları değişiktir. Şöyle ki: Ana'nece cemiyetlerde bunlar dışarıya kaymaya imkân vermekle çok kuvvetli bir sosyal baskı ile mücadele ederler. Endüstriyel ve modern cemiyetlerde ise aksine, modern sosyal münasebetlerini bozdukları ferdlar arası bağlar kurulmasına yardım ederler. Bu konuya ilerde tekrar döneceğiz.

Dikkati başka neviden bir iştirak üzerine de çekmemiz lâzımdır. Bu iştirak şekli gönüllü iştirakin ve gönüllü grupların bir tekâmülü neticesinde (kooperatifler ve başka topluluklar) ve bunların büyük ve bürokrasiye uyan teşekküller haline gelmesi ile meydana çıkmıştır. Bu tamamiyle otomatikleşmiş, rasyonel ve gruba aidiyetten dolayı hiç bir teessürü veya hissî bağı kalmıyan bir iştiraktır. (Kooperatife sadakat "telif etme kudreti" gibi gönüllü iştirakin çok kullanılan tabirlerini ve bunların ifade ettikleri hakikatleri hatırlatalım).

3 — Sosyal iştirak ve sosyal değişme :

Metodlu olarak ideal şekiller aranmış ve bu ideal şekillerde iştirakleri ve bu iştiraklerin çerçevelerinin tipik bir hal alarak alınıp gösterilmesi faydalı olabilir. Bu usulün fazla şematik gibi görülebilecek olan mahzuru, daha sonra, bu sahada iştirakin inceden inceye tetkiki ile bertaraf edilecektir. Bazı karesteristiklerinden itibaren, ananeci ve modern cemiyetlerden alınan misallerin gayesi sadece faydalı olabilmesidir. Bunlar hipotezler kurulmasına yardım edeceklerdir. Bu hipotezlerin sıhhati ampirik bir araştırma ile tayin edilecektir. Bu itibarla burada kullanılan metodun fonksiyonu bir gayenin gerçekleştirilmesidir. Yine müşahhas bir aarıştırmaya yardım edeceklerinden dolayı burada şehir ve köy cemiyetleri, tecrid edilmiş ananeci cemiyet ile kitle cemiyeti ve tekâmül eden cemiyet (Gemeinschaft ve Gesellschaft) arasındaki mekanik bir dayanışma üzerinde kurulmuş bir cemiyet ile iş bölümü esasına göre kurulmuş cemiyet v.s. arasındaki farklar dikkate alınmıştır.

5) BK. A. Meister Participation organisée et participation spontanée, "L'année sociologique" Paris, 1961, p. 113-161.

Hiç bir cemiyette ve "saf halde" "ananevi" veya "modern" dediğimiz karakteristیکlerin bulunmasına imkân olmasa dahi bunların bir cemiyet içindeki dağılışı şekli değişik muhitler tanzim edilip araştırma plânları tertip edilmesine yarayabilecektir⁶. Biz ikinci kısımdaki çalışmalarımızı bu metoda uygun olarak yürütmüş bulunuyoruz.

Artık şimdi, sosyal iştirak nevelerinin ananevi cemiyetlerde gösterdikleri karakteristیکlerin tahliline geçebiliriz.

II — SOSYAL DEĞİŞME DEVRESİNDE SOSYAL İŞTİRAKIN GÖSTERDİĞİ KAREKTERLER

I — Ananevi cemiyetlerde sosyal iştirak :

Basit bir teknoloji gelişmesinde (el âletleri ve beşerî, hayvanî enerji kullanılması) iktisadiyatın hedefi, bu cemiyetin veya tâli gruplarının üyesi bulunan mahdut sayıda ferdin yaşamasını temindir. Dışarı ile mübadelelenin yok denecek derecede az olduğu bu şartlar içinde, bir sosyal ünite (aile, klan, köy v.s.) kendi kendine yetmek zorundadır. Mübadele imkânsızlığı ve çok basit istihsal âletleri kullanılmasından dolayı bu cemiyette iş bölümü de yok gibidir. Ve sırf yaş ve cinsiyet farklarına dayanmaktadır. İstihsal fazlası cemiyet içinde muhafaza edilir, bazı defa da, eşitsiz bir şekilde (bir feodal sistem veya bir şef sistemi sosyal çalışmanın mahsulünün semeresinin en büyük kısmına sahip çıkar) tevzi edilmiştir. Böyle şartlar içinde sosyal tabakalaşma (stratificatin sociale) toprakların gayri âdil bir şekilde tevziine —veya— toprakların muayyen zaman devreleri için tahsisine dayanmaktadır. İşletme sermayesi çok düşük bir değer taşıdığı için toprak başlıca sermayeyi olduğu kadar sosyal prestiji de temsil eder.

Cemiyet, esas itibariyle köy cemiyeti olup, zırai mahsule göre tanzim edilmiştir. Geniş aile bağları bu cemiyetin hudutlarını tayin ve dayanışma ile dostlukları tanzim eder. Bu cemiyetlerde aile, komşuluk, yaş grupları, işlerin benzerliği ve seyyaliyetin çok zayıf olması ve ünitelerin küçüklüğü, sosyal münasebetlerin bu iptidai karakterinin başlıca sebeplerini teşkil eder. Bu tip cemiyetlerde tâli gruplar kurulmamıştır.

6) An'aneci cemiyetin ve modern cemiyetin bu karakterlerinin çok faydalı bir hülasası için Gino Germani'nin ve G. Germani ve Jorge Graciarana'nın Buenos Aires Üniversitesi Sosyoloji şubesinde 1961 de yaptıkları "An'aneci ve modern cemiyetin karşılaştırılması" isimli etüdlerine bakınız.

Bu yaşama sisteminin istikrarını temin eden ve aksettiren sosyal değerler, cemiyetin kendi içine kapalı kalmasını temin ettikten başka, cemiyetin kontrolünü de yapıp, her türlü değişikliğe karşı gelmekle mevcut sosyal dengenin muhafazasına da gayret ederler. Din ve örfü âdet geçmişi izah ettikleri kadar, hali hazırın davranışlarını ve ahlâk normlarını da tayin eden kuvvetlerdir. Bütün bu faktörler, hiç bir faaliyetin diğerinden farklı görülmediği bu cemiyette rekabetin meydana çıkmayışını, bunun yerine tam bir vahdet bulunmasını izah ederler.

Böyle bir toplulukta sosyal iştirak şekilleri neler olabilecektir? Bu cemaatlerin ve ailenin ehemmiyetinden dolayı, yaşlılar geleneklerin muhafızı olarak büyük bir nüfuza sahiptirler. İptidai gruplardan birine ait olma seçim ve tercih ile olmayıp tamamen irade dışı faktörlerin tesiri altında olur. Yaş, doğum, cinsiyet gibi bu topluluklarda gönüllü ve ihtiyarî olarak kurulmuş gruplar mevcut değildir. Burada yalnız iptidai *fiili grup* (groupe de fait) bulunur. Bu gruba girmekte hür olmayan, ferd ait olduğu grup içinde inisiyatifini kullanamadığı gibi sosyal normları tefsir etmeye de yetkili değildir. Her vaziyeti gelenek tayin eder ve alışılmamış yeni bir hadise karşısında davranış şeklini yine geleneğin bekçisi olan ihtiyarlar tayin ederler. Bu cemiyetlerde yaşayan fertlerde, bu iptidai grupların tesirinde ve dış âlemle pek az bir münasebet kurabilmelerinden dolayı çok kuvvetli bir gruba aidiyet hissi yanında her türlü değişikliğe ve yeniliğe karşı bir direnme olur. Reisman'ın gösterdiği gibi bu tip cemiyetlerin fertleri ahlâk normlarını geleneklerden alır⁷.

2 — Modernleşme yolunda olan cemaatlerde sosyal iştirakler :

Bugünün modern ve gelişmiş cemaatlerinde iki modernleşme ve sanayileşme yolu ihtiyar edilmektedir. Liberal yol (bu yol geçen yüz yılda garbın düşüncesi idi) ve yüz yılmızda, sosyalist yol. Bu her iki yol veya modernleşme vasıtası da sonunda iktisadi alanda aynı neticelere vasıl oldukları ve bu neticeye ulaşmak için ananeci cemiyetin esaslarını yıkmaya mecbur oldukları halde, fertlerin cemiyete iştiraklerini ayrı ideolojilerle izah ederler. Biz burada evvelâ bu modernleşme yolunda olan cemiyetlerin bir kaç karakterini tetkik etmeliyiz ve bunlardan sosyal iştirak şekillerini çıkarmaya çalışmalıyız.

7) Bk. Reisman N. Glazer - R. Danney : The Lonely Crowd, New York Doubleday, Anchor Books 195,3 1959.

a) *Müşterek karakterler :*

Cemaatin tabiat ile olan münasebetlerini değiştiriyor ve tabiattan uzaklaşıyor. Yeni enerji kaynakları ve nakil usullerinde gelişmeler sayesinde mahsul kendi çevresinde kalmaktan ve dar bir çevrenin ihtiyaçlarını tatminden kurtulup dışardan alıcı bulmaktadır. Mahsule karşı talep artık müşahhas ve tanıdık alıcıdan gelmez, tanınmayan mücerret bir halktan gelir. Bu alış veriş çoğalmış ve pazarlar küçük cemaatin çevresinden dışarı çıkmıştır. Bütün bu sanayileşme devri boyunca, sermaye yatırım nisbetleri çok yüksektir. Bütün kuvvet ve sosyal değerler ihtiyaçların istihlâk yoluyla tatmininden ziyade istihsalin artırılmasına doğru yönelmiştir. Sabit sermaye istihsalin diğer faktörlerine nazaran son derece büyük bir hızla büyümektedir. İşçilerin çalıştıkları âlet edevat, gitgide komplike bir hal almalarından ve fiatların yüksek olmasından dolayı artık kendi malları değildir. İş bölümü çok artmakta ve gitgide meslek ve sanatlarda yeni ihtisaslaşmalar yer almaktadır.

İstihsale yatırılmış sabit sermayenin kazandığı ehemmiyete karşılık, iktisadî faaliyetin başlarında bir istihsal faktörü oldukları fikri gitgide yerleşmiş ve ferdlerin rasyonel bir şekilde istihdam edilmeleri lüzumu da anlaşılmuştur. İktisadî hayatın ihtisaslaşması onu cemiyet hayatının diğer kısımlarından ayırıp kendi kanunları ve ahlâk kaideleri olan, yepyeni ve ayrı bir dünya haline getirmiştir.

İş bölümleri, ihtisaslaşmalar ve meslekler içindeki hiyerarşiler hayatın diğer cephelerine de tesir ediyorlar. Cemiyet iki sınıfa ayrılıyor. Bunlar yüksek sınıflar (burjuva veya sosyalist mütefekkirler) ve aşağı sınıflar (bunlarda oldukça geleneklere sadık kalmakla beraber, yüksek sınıfları örnek almaya başlayıp gitgide daha yüksek hayat seviyeleri ve daha fazla para ödenen daha yüksek işlere bağlı ünvan ve imtiyazların peşinde koşanlar)dır.

Ekonomide görülen bu değişiklikler sosyal ve coğrafi seyyaliyeti de artırıyor. Bu iki nevi seyyaliyet iptidaî, ailevî ve mahallî dayanışma müesseselerinin bozulmasını da sürüklüyor. Geniş aile kayboduğu gibi mahallî gruplar ve komşuluk önemini kaybediyor. Artık sosyal statüler ve sosyal itibar bir aileye veya bir mahalle fiilen aidiyetten ileri gelmeyip ferdin şahsî vasıfları ve mesleki branşları ile ölçülüyor.

Ailenin küçülmesine ve diğer ibtidaî bağların zayıflamasına paralel olarak, ikinci derecedeki grupların ehemmiyeti artıyor. Meslek, eğlence, menfaat, siyasî müdafaa, dinî inanış v.s. grupları. Bu grupların ehemmi-

yet kazanması iktisaden ihtisaslaşmasını ve hayatın muhtelif cepheleri arasında vukuu bulan ayrılmaları aksettiriyor. Bu temayüller bir yandan da, iktisadî faaliyetlerin teksifi, şehirleşme nisbetinin artması ve ferdler arasında yeni bağlar kurmak ihtiyacı ile kuvvetlenip kaybolan geniş aile ve komşuluk bağları yerine yenilerine ihtiyaç gösteriyor. İhtisaslaşma ve başarılı ve müessir bir şekilde çalışma temayülleri hükümet müesseselerine de tesir ediyor. Siyasî iktidarı ellerinde tutan aileleri sosyal sınıflar veya tabakalar uzaklaştırılıyor ve Devlet doğrudan doğruya sınıfların menfaatlerine hizmet ediyor. (Burjua veya işçi sınıflarına). Sosyalist memleketlerde ve endüstrileşmenin başında görüldüğü gibi hükümet üyelerinin tayini git gide rasyonel esaslara dayandırılıp artık ananevî dayanışmalardan vaz geçiliyor. Mortalitenin düşmesi yüzünden nüfusun artması şehirlere doğru akın ve millî hudutların bazı defalar genişlemesi gibi sebepler idari hizmetlerin gayri şahsi hizmetler haline gelmesine ve rasyonelleşmesine yol açmıştır.

Devrin ideolojileri terakkiye ve onun sosyal fonksiyonları içine giren istihsal faaliyetlerinin çoğaltılması ve istihlakın daraltılmasına yöneliyor. Terakkiye karşı beslenen bu iman taşıyanlar mücahit ve "emperyalist" bir zihniyetle bu terakki mefhumunu bütün beşeriyete ulaştırmak için çabalyorlar. Ananevî cemiyet geleneklere dayanan bir davranış birliğini hedef tutmuş iken modernleşen cemiyetin ferdleri geleneklerde cevabını bulamayacakları pek çok yeni vaziyete tile karşılaşıyorlar. Bu yüzden de hareket ve fikir hürriyetine ehemmiyet veriliyor. Cemaat tipi değerlerin tamamen inkâr edilmesine müsaade etmemekle beraber bazı yeni değerlere riayet hususunda son derece geniş bir davranış hürriyeti tanıyor. Kâr, başarı, kudret ve prestijın aranmasında ve elde edilmesinde her ferdi serbest bırakıyor. Bu devirde yeni bir insan şahsiyeti tipi de meydana çıkıyor, bu tip çocukluğundan beri içinde birikmiş heveslerin sosyal değerler ve gayeler şeklinde gerçekleştirilmesine çok önem veriyor. Bu tip şahsiyet ve fert hayatı sosyal bakımdan meşrulaşmış olan gayelerinin gerçekleştirilmesi olarak görülüyor. Şahsi tekamülü sosyal gayesinin gerçekleşmesi ile aynı mânâyı ifade ediyor. Sosyal gayeler ve şahsî gayeler burada birbirine uyuyor. Burada ferdin gayelerine ulaşabilmesi kendi arzusuna bırakılmıştır⁸. Bundan sonraki iki fasılda, bu insan tipine modern cemiyetlerin gelişmek için ihtiyar ettikleri her iki şekil içinde rastlandığını belirtmeğe çalışacağım.

8) Burada Reisman'ın tarif ettiği "gyroscope" şahsiyet tipini görüyoruz.

b) *Liberal tipte sosyal değişikliklere has karakterler :*

An'aneii cemiyetin baskıları ve yasaklarından git gide kendini kurtaran (iktisadî faaliyetin güçümsenmesi, faizle ödünç para verme yasağı v.s.) liberal cemiyet iktisadî faaliyetin muharrikini (homo economicus) teorisinde göölmüştür. Aynı zamanda serbest rekabet prensibi gibi sanayileşme ameliyesi sırasında ve bu ameliyeyi idare eden sınıfın bu sahada karşılaşacağı sosyal neviden mukavemetlere devletin müdahale etmemesi prensibini de (işçilerin hayat seviyelerinin yükseltilmesi) veya (köylü veya feodalite tarafından gelebilecek olan mukavemet) kabul etmiştir.

Başlıca sosyal değerler terakki ve ferdi hürriyet değerleridir. Fakat bilindiği gibi, ferdin hürriyeti ancak şahsî gayeleri cemiyetin gayelerine uyduğu zaman kullanılabilir. Liberal cemiyet ahlâksız veya ahlâk dışı kalmayıp bil'akis kendini çok sıkı bir değerler sistemine ve çok sert bir moral nizamına tabi tutar. Beşeri faaliyetin esas gayesi şahsi menfaat ise, iktisadî başarı, ancak prodüktif faaliyetten çalışmaktan ileri geldiği nisbette saygıya layıktır. Çalışma ve iş zenginlik ve terakkiyi yarattığı için değerlidir ve çalışmanı asilleştirir. Aksine tembellik, aylaklık, spekülasyonculuk ve hatta istihlâkin aşırı bir şekilde kullanılması dahi ferdi küçültür. Onu şahsî hırslarına esir eder ve inkişafını geciktirir. Çalışma bir iktisadî başarıdır ve normal ferde (yani hayat mücadelesine kendini intibak ettirmiş insanda) bir başarı meydana getirir. Bu mücadele muvaffak olamıyanlara zayıf ve kusurlu gözü ile bakılır. İktisadî başarı en büyük bir kurtuluş sayılır. Bu başarı şahsın olduğu kadar bütün beşeriyetin ilerlemesi için de çalışmaktır. Ekonomik sahada olduğu gibi diğer sahalarda da umumun menfaati hususî menfaatlerin bir toplamı olarak telâkki olunur.

Fakat başarının sosyal bakımdan (ve ilâhi bakımdan) meşru addelebilmesi için oyunun kaidelerine riayet edilmelidir. Burjuva ahlâkı sosyalist ahlâk kadar serttir. (Bu hususu daha ilerde de tetkik edeceğiz). Fakat aynı normları ön plâna koymaz. İşlerde son derece dürüstlük, verilen söze hürmet, mülkiyete riayet ve cemiyetin her hangi bir vasıta ile en kuvvetlilerin zaferini temin eden bir çölden ayırt edilmesi. Cemiyet aksine nizamı ile polisi ile bu temel değerlere az bir önem vermektedir. Sendikalar, birlikleri, kooperatifler ve işçi politikaları göreceğimiz gibi, esas değerlerden ziyade sistemin fonksiyon bozukluklarına itiraz etmişlerdir. Teşebbüs hürriyeti ve hususî mülkiyet prensipleri de çok defa ve bazı sahalarda itirazlara konu olmuş iselerde bu itiraz, prensiplerin kendilerinden ziyade fena kullanılmalarına karşı yapılmıştır. Filhakika ferdi

hürriyet prensibi işletme sahibinin veya şefinin, işçileri kendisine bağlayan ve tamamen mukaveleye bağlı münasebetlerin dışına çıkıp işçilerin hürriyetine müdahale etmesine müsaade etmez. İşverenin işçileri ile kararlaştırdığı ücret ile kendilerine sosyal ilerleme şansı verdiğine ve bunlardan ötesinin kendi gayretlerinin bir semeresi olacağı ve ilerlemek için çocuklarını daha az sayıya indirmekte öğrenim ve terbiyede daha fazla çalışmakta serbest olduklarına inanır. Bundan başka temin edebileceği şeyler sadaka olacaktır. (Modern birliklerin (Associationlar kurmanın) en önemli ceryanlarından birisinin İngilterede bir sadaka hareketile başladığı da malumdur.)

Fakat bu bir kaç merhamet davranışı dışında liberalizm, zayıflar için olduğu kadar zaafı yüzünden başarısız kalan kuvvetliler için de katı ve merhametsizdir. Bu katılık çok defa zalimliğe, bir nevi taassuba kadar gider. Kendi nefsine karşı sertlik Burjuvanın (bir kaç yıl evvelisine kadar burjuva patron mânasına geliyordu) başkalarına karşı sert davranışını izah edebilir. Bu sertlik ve katılık, liberal devletin Avrupalılara kapılarını açtığı bazı deniz aşırı sömürge memleketlerinde daha iyi hissedilebilir. Bu memleketlerde müstemlekeci çok çalışmakla ve yerli halk ile olan temaslarında menşei olan memleketin şeref ve namus normlarına riayet ve başarı kazanır. Muhtevaları farklı olmakla beraber, sömürge-lerin bugünkü davranışı Avrupa memleketlerinin sanayileşme devrinde gösterdikleri davranıştan farklı değildir⁹.

Bu gibi bir cemiyette iştirakin karakterleri nelerdir? Sosyal sınıfla sermayeleşmenin zirvesini teşkil ettiği sınıf büyük bir siyasî kuvvete sahiptir. (Başka sınıflar ile iktidarın paylaşılmasını temin edecek olan bir umumî seçim ancak temel sanayileşme hareketi sona erdiği devrede meydana çıkar. Sosyal iştirakin kadroları da sınıfların bu barajlarını takip ederler. Geçen yüz yılda burjuvaziye veya işçi sınıfına ait müşterek birliklere rastlanmaz. (Bunlardan belki ancak bazı dinî birlikler ve sosyal hizmet birlikleri istisna edilebilir.) Bu şartlar içinde, bu birlikler sınıf menfaatlerini koruma birlikleri haline gelme temayülü gösterirler.

İşçi birliklerini ilerde daha etraflı olarak inceliyeceğiz; Burada iştirakin bir kaç belirtisini ele alalım ve devrin liberalizm ceryanının, gaye-

9) Bu hale en iyi bir misal Kenyada bulunabilir. Burada İngiliz sömürgeciler son derece sefalet içinde bir yerli halk arasında lüks bir hayat sürmekten çekinmemektedirler. Çok çalışmış olmalarının bu iktisadî başarıyı hazırladığına inanmalarından dolayı çekingenlik duymazlar ve yerlilere verdikleri imkânları kafi görürler başarı sağlayıp ilerleyemediylerse bunun günahı kendilerindedir diye düşünülür.

leri bu ceryana karşı gelmek, onu sınırlamak veya devirmek olan birliklere bile tesir ettiğini belirtmeğe çalışalım.

Sanayileşme hareketi ile nüfusun artması ve bilhassa köy nüfusunun şehirlere akını sonunda, bunların fonksiyonları bir yandan eski ananevî çevre ve menşeye dayanışma bağlarının tekrar kurulması (bilhassa eski köylülerde) ve diğer yandan, yeni ve liberal bir dünyada daha iyi yaşama şartları temini olmuştur. Bu gruplar gönüllü olarak kuruldukları gibi bunlara iştirakde tamamen gönüllü veya ihtiyaridir. Yavaş yavaş liberal devletten bazı anlaşmalarda koparmayı başarıyorlar. İşçi mevzuatı, mecburi tahsil ve terbiye, umumî seçim gibi. Fakat aynı zamanda ve bu başarılarla rağmen, her birlik kendi bağımsızlığını ve diğer birliklere karşı hürriyetini muhafaza etmek için de uğraşiyor. Nasıl işletmeler başka işletmeler içinde erimeyi arzu etmiyorlarsa, birliklerde aralarında bir rekabete geçmiş bulunuyorlar ve (mahsulleri) ni, yani piyasaya arz ettikleri mahsulün vaziyetinin taklit edilmemesi için mücadele ediyorlar, tıpkı işletmelerin kendi bröveli mamullerini taklit edenlere karşı dâva açmaları gibi.

Bu temayüllere bilhassa kooperatif birliklerde çok rastlanır. Sosyalist bir iddia ile işe başlayan bu birlikler, ziraata o derece intibak etmişlerdir ki devlete karşı bağımsızlıklarını doktrinlerinin başlıca prensiplerinden biri haline getirmişler ve sosyalist memleketlerde görüldüğü gibi plân içine alınmış kooperatifleri kabul etmeyecek kadar ileri gitmişlerdir.

Çevrenin ve devrin bu tesirlerine birlikleri kuranlarda ve bu birliklerin sorumlularında da görüyoruz. Kendi birliklerinin nasıl yerini tanıtmak için mücadeleye mecbur kaldıklarından ve üye seçmek için yine mücadeleye girişmelerinden dolayı işletme sahibinin bazı hareketlerini taklit ederler. Bunlar birlikleri kendi eserleri olarak görürler. Onları rakip gruplara karşı korurlar, ticarî işletmelerin usullerini adapte ederler. Kendi selâhiyetlerini başkaları ile paylaşmaya razı olmazlar ve kendi birliklerinin başka birlikler ile birleşmesini güçlkle kabul ederler. (Küçük işletme şeflerinin bir füzyon sonunda daha büyük işletmelerin şube müdürleri olarak çalışmaktan çekinmeleri gibi).

Bu davranışlara çok defa aynı tipte olan birlikleri federal bir hale getirmekle faaliyetlerin veya müdafaanın da artacağı şeklinde beyanlar da katılmaktadır. Fakat bu birleştirici grup hareketi içerisinde muhtelif liderlerin iktidar ve selâhiyetlerinin taksimi mevzuunda görüş birliği de hasıl olmamaktadır. Bu gibi hallerde bir ideolojiye müracaat olunmakta ve meselâ (ortaklara satılacak mahsulün kalitesinin muhafaza edilmesi)

gibi mütalaalar serdedilmektedir. Şurası da muhakkaktır ki, bu birlikler ne kadar küçük ise (marjinal) bağımsızlık kaygusu da o derecede kuvvetlidir. Bugün istihsal kooperatifleri neşrettikleri çok az okunan küçük bir bülten yüzünden birleşmemektedirler. Bazı küçük işletmelerde de bu füzyon korkusuna rastlanır. (Mahsülleri ister maddî ister ideolojik olsun). Bu başka bir misâlde de son yıllarda bazı solcu birliklerin daima akım kalan bir birleşme hareketinde görülebilir.

Büyük siyasî birlikler, sendikalar, kooperatifler (bilhassa istihlâk kooperatifleri) bugünkü geniş birlikler haline gelmeden tarihçelerinde aynı füzyon, ünyon güçlükleri ile karşılaşmışlardır. Fakat bugün dahi, bir çok bağımsız küçük işletme ve pek çok küçük birlik mevcuttur. Gelecek fasılda da görüleceği gibi — büyük işletmeler gibi büyük birliklerde büyük sermayenin, küçük sermayenin yerini aldığı bir devirde ortaya çıkmaktadırlar.

Bu şu demektir ki birlikcilik (Associationnisme) bu devrin ve bu çevrenin artık bir alâmeti olmuştur ve biraz evvel verdiğimiz solcu birlik misâlinde bir sosyal teşkilât şekline karşı gelinmiş olduğu söylenebilir. Birliği bir sosyal işletme vasıtası olarak kabul edersek onu geçen yüz yılın liberal işletmesine benzetebiliriz. Küçük ve hususî işletmeler işçilerin küçük patronlar olmasına nasıl yol açmış ise birliklerde bir çok kurucunun sosyal ilerlemelerine (Çok defa bundan sonra ve endirekt olarak da mesleki ilerlemeye) imkân vermiştir. Sanayi inkılâbı sırasında iktisadın baş döndürücü bir hızla gelişmesi, aynı devirde halkın birliklere iştiraki hür işletmecilik ve zerrelerin birleştirilmesi ile sosyal ilerleme imkânları açılması ile izah edilebilir. Çok hallerde, birlikler, işletmelerin artık meslekî ilerleme imkânları vermedikleri zamanlarda, ferdî ilerleme için tamamlayıcı bir rol oynamışlar ve böylelikle sosyal ilerlemeye de yardım etmişlerdir.

Bugün, küçük işletmeler gibi küçük birliklerde ferdî, mesleki veya sosyal ilerleme vasıtaları olarak kalmakla beraber bunların önemi çok azalmıştır. Büyük birliklerde ve işletmelerde e'fan ilerleme imkânları mevcuttur. Fakat bunların hitap ettiği insan tipi artık sanayi inkılâbı devrinin ilk birlikçilerinde rastlanandan tamamen değişik tipde bir adamdır. İlerde bu noktayı ele alacağız.

Şurasını da belirtelim ki, uğrunda çarpıştıkları hakların bir çoğurun kanun veya nizamnamelerde yer aldığını gören birlikler halkın iştirakini oldukça kaybetmişlerdir. Bundan başka, birlikler ve ortaklıklar mutad yetiştirme kanallarından geçmek fırsatı bulamayanların sosyal ilerlemelerine imkân vermiştir. Mecburi tahsil ve yetiştirme müesseselerinin artması

ile artık bugün ilerlemek için bir birlige girenlerin sayısı da azalmaktadır. En önemli birliklerin kullandıkları makina ve teçhizatı, bunların ağırlığı, sadakat ve fedakârlık üzerine dayanan kuruculuğun bu vasıflarının yerine teknisyenlerini teknik birliğini ikame etmek zorunda kalındığından ve hatta beşeri münasebetlerin idaresi için de mütehasıs elemanlara ihtiyaç görüldüğünden bu fedakâr ve imanlı kurucuların fonksiyonları artık değişmekte ve küçülmektedir. İştirakçilerin eskisi kadar birliklere girmeği istemediklerinin sebepleri bu noktada aranmalıdır. Şimdi de başka sebeplerden dolayı, dipten sanayileşme devresi geçince sosyalist birliklerin de aynı problemler ile karşılaştıklarını göreceğiz.

c) *Sosyalist cemiyetlerde sosyal değişikliklere has karakterler:*

Hürriyet uğruna ve hürriyete riayetin sağlanmadığında gösterilen reaksiyonlara karşılık sosyalizm, eşitliği ön plânda tutar, böyle oluncada iktisadın plânlanmasını kabul eder¹⁰. Bu inanca göre bütün bölgelerde ve bütün işletmelerde olduğu gibi, ferdi kazançlarda eşit bir şekilde ve inkişaf etmeli ve toplanan zenginlik mümkün olduğu kadar adil bir şekilde ve hiç bir imtiyaza yer verilmeden dağıtılmalıdır. Sosyalizm ideolojisinin çerçevesi içinde çok sert bir ahlâk kaidesi de kurulmuştur ve bu ferdi davranışlara yol gösterir. Sosyalist ahlâk, kolektif mülkiyete riayeti sağlar ve bütün imtiyazları reddeder. Sosyalist ahlâkta cemaatin menfaati ferdin menfaatından evvel telâkki olunur.

Sosyalize edilmesi güç olan bir kaç saha hariç. (Küçük el sanatları atölyeleri gibi) veya, geleneklerin baskısı altında bazı müesseseler (köylülük) gibi, sosyalist cemiyetlerde bütün ekonomi sosyalleştirilmiştir. İktisadî faaliyetin ve sosyal bakımdan yükselmenin başlıca gayesi burada şahsi başarı değil, fakat bütün inkişafı ve ilerlemesidir. Buradaki gaye egoist olmayıp ideolojiktir. Bu ideolojinin ferdlar üstündeki tesiri ne derece büyük olursa iktisadî müesseselerin fonksiyonu da o derecede verimli ve başarılı olacaktır.

Bu şartlar içinde fertlerin bir birliğin işletmesine ortak olmaları veya cemiyetin iktisadî idaresine iştirak etmeleri arasında nazari olarak hiç bir fark mevcut değildir. Zira her iki tip müessesede iyi işlemelerinin şartı olarak ekseriyetin iştiraki gibi bir prensibe bağlanır. Bu gayeyi gerçekleştirmek maksadı ile sosyalist cemiyetlerde halkın azami iştirakini

10) "Socialisme et autogestion: L'expérience yougoslave, Paris, Seuil" isimli yazıda plânlama prensibinin, eşitlik prensibinin tabii bir neticesi olduğuna işaret etmiş idim.

ve kolektifliğe karşı ilgisini ve vatandaşlık ve sosyalistlik şuurunun uyanmasını sağlamak için gerek işte ve gerek iş dışında, halkı bir araya toplayan müesseseler ve usuller düşünülmüştür. Bu tesisler her türlü eşitliği ve imtiyazı ortadan kaldırıp umumun iştirakini hedef tutmaktadır.

Fakat hakikatte bu ideolojik saiklerin ekonominin dinamik bir şekilde faaliyetini sağlamağa kâfi gelmediği görülmüş ve sosyalist memleketler buna bir çare bulabilmek için kolektif ilerleme idealinden başka sosyal, ferdi ve mesleki diğer bazı saik ve müsevvikleri tekrar kullanmaya mecbur olmuşlardır.

Liberal alemin birlikleri serbestce kurulabilen ve rekabete müasit hususî işletme modelini tatbik ederken sosyalist cemiyetin birlikleri merkezî bir plâna tabi tutulup bu merkezin emri ile kurulmaktadırlar, ve menfaaatleri, işletme şekilleri standart bir ölçüye uyma mecburiyetinde olup şubeleri ile birlikte teşkil ettikleri büyük ve tek tip şebeke cemiyetin bütün sathına yayılmaktadır.

Burada da tıpkı liberal cemiyette olduğu gibi, Devletin vazifesi cemiyetin ilerlemesini temin etmektir. Grubun veya sınıfın sadece bir aleti addedilmektedir. Yine liberal alemde görüldüğü gibi, geri kalmış ad-dolunan sınıf veya halk tabakaları feda edilmekte ve bunların siyasî kudreti çok azaltılmaktadır.

Liberal birlik yöneticisi gibi (bunlar şahsiyet ve dinamizm bakımından işletme şekillerine çok benzemekle beraber tatbikatta değişik noktalara dayanırlar) sosyalist birlik yöneticisi plânlı cemiyet yöneticisine benzemeğe çalışmaktadır. Demokratik mekanizmada kendi kendine karar veren (autogestion) Yugoslavya hariç, sosyalist iktisat yöneticisi her şeyden evvel tayin ile başa gelen bir memur hüviyetini taşır ve kendisine muayyen işler tevdi edilip, şahsi inisiyativden fazla meş'ul olduğu ve direktif ile gösterilen işletme faaliyetlerinden hesap vermeye mecbur tutulur. Birlik başkanı da bu hüviyeti haizdir. İdare ettiği birlik veya bunun bir kısmı resmî karakterinden dolayı, umumiyetle büyük ehemmiyeti olduğundan o da tıpkı işletme şefi gibi bir memurdur. Bundan başka birliklerin programları (kendi aralarında olduğu gibi iktisadî teşekküller arasında da) bu mevkiin gayri resmî bir mevki olmasından ziyade resmî olmasını icap ettirir. Birliğin sorumlusu aynı zamanda kültür yöneticisi ve faaliyetin yürütücüsüdür. Bu mânada ve iş sahasını olduğu kadar iş dışı sahasında müşterek bir ideolojiye tabi olmasından ve birlikler politikasını idare eden adamların aynı zamanda iktisadî plânlamayı tanzim eden kişiler olmalarından dolayı, sosyalist birlikler yöneticileri, şahsiyetleri bakı-

mından iktisat yöneticilerinden ayrılmazlar. Her ikisi de Lenin'in kullandığı tabir ile , siyasi ve iktisadi kudretin merkez organları ile gerek işçi gerek vatandaş olarak telâkki edilen kitleler arasında irtibat bağı vazifesini görmektedir.

Liberal birliklerin kudretli bir sosyal ilerleme vasıtası olduklarını daha yukarda gördük. Bunları çok defa, meslekî ilerleme takip eder. Sosyalist topluluklarda, birlikler ideolojisi ile iktisadi organizasyon arasında bir benzeyiş olmasından dolayı, birliklerin inkişafı daima meslekî inkişaf ile birlikte görülür. İşletme idarecisi çok defa bir birlik yöneticisidir ve bu birlik yöneticisi işletme ve fabrikaya, kültürel, sosyal veya politik sahalarda edindiği tecrübe ve bilgileri getirir.

Şahsiyeti bakımından gelişme halinde olan cemiyetin adımı liberal gelişme halinde cemiyetin adamından farklı değildir. Fakat şüphe yok ki bu iki cemiyetin değerleri ayrıdır ve birinin kollektif ilerleme inancı yerine diğerinde ferdin iktisadi başarısı teması yer almıştır. Bu ayrı sosyal değerlere mukabil her iki cemiyetin şeklinde de, zaruri ve dahili sosyal değerler ve gayeler bulunması bunların müşterek bir vasıfını teşkil eder. Ferdin hedefi cemiyet tarafından çizilmiş olup hayatı bu hedeflerin gerçekleştirilmesine adanmıştır. Her iki cemiyette de bu böyle olmakla beraber bu hedefe ulaştıracak vasıtaların seçimi serbest bırakılmıştır. Hayatlarının gayesi olduğuna inandıkları hedeflere ulaşabilmek için —iktisadi başarı yolu ile ferdin selâmeti, veya sosyalizmin gerçekleştirilmesi— liberal cemiyetin yapıcısı gibi sosyalizmin kurucusu da vasıtaları meşru saymaktadır. İktisadi başarı yolu ile terakki veya sosyalizm yolu ile selâmet saikleri o derece kuvvetli akidelerdir ki çok defa başkalarının mukadderatını ellerinde tutanların gözlerini kör eder.

Fakat zamanla, bu kıymetlerde kudretlerini kaybetmeye başladığından, sosyalist cemiyetin yeni cemiyeti inşa edebilmesi için başka çarelere de baş vurması gerekecektir. İştirak şekillerinde bazı değişiklikler yapılması icap eder. Kollektif kıymetlerin değerlerini git gide kaybetmeleri yüzünden birliklere iştirak azalır ve bilhassa gelirlerde eşitsizlik meydana getirmesinden dolayı meslek hayatı birlik hayatından daha fazla yükselme ve şahsî tatmin temin etmeğe başlar. Sosyalist cemiyetlerin bu merhalesinde, liberal alemde olduğu gibi birliklerin arzedebildiği faaliyetler değersizleşmeye ve aranılan karşılığı temin edememeğe başlar. Başlangıçta bu faaliyet şekilleri mesleki ilerleme için bir basamak teşkil ettikleri halde ve aynı neviden imtiyaz ve şerefler bahşedebildikleri halde, fonksiyon ve değerlerini kaybetmeye başladıkları andan itibaren fertler

bütün gayretlerini sadece mesleki ilerlemelerine yöneltirler. Nihayet endüstri inkılâplarını tamamlamış olan sosyalist cemiyetler liberal alemdekine çok benzer bir durumda bulunurlar. Şimdi bu evrimi idrak etmiş olan cemiyetlerde bazı iştirakçilik temayüllerini incelemeye çalışalım.

2 — Endüstrileşme hareketini yapmış olan cemiyetlerde sosyal iştirak :

Endüstrileşme hareketi sona erince, iştirakçiliğin yeni temayülleri de belirir. Evvelki fasıllarda yaptığımız gibi, burada da evvelâ toplumun organizasyon şekillerinde görülen değişiklikleri inceliyeceğiz. Önce, teknolojik değişikliklere rastlarız, bunlar sanayi inkılâbının büyük değişikliklerine dayanmakla seri halinde imalâtı icat etmiş idi. Bu seri imalât git gide tekamül edip otomatizasyona götürmekte ve bu suretle istihsalin artması daha büyük pazarlara ihtiyaç göstermektedir. Bütün bunlar, sanayileşmenin ilk devresinin tekamül etmiş şekilleri olup (bilhassa atom enerjisinin sınırlı sahada kullanılması ile daha da ileriye gitmiştir). Bu teknik ilerlemeler bir yandan da, istihsalin olduğu gibi umumî olarak toplumun da çok önemli bir değişikliğe tabi tutulmasını icap ettirmektedir: Sermayelerin bir araya gelmesi, üçüncü sektörün dev bir şekil alacak halde gelişmesi, milletlerarası pazarların arasındaki karşılıklı münasebetlerin kuvvetlenmesi gibi bütün bu temayülleri teker teker ele alıp inceleyelim.

Küçük işletmeler git gide büyük sanayi teşekküllerine bağlanmaya ve bunlar ile birlikleri kurmaya veya bir füzyona gitmeye mecbur kalmışlardır. Bu temayüller liberal ve sosyalist iktisat sistemlerinin her ikisinde de görülür.

Liberal iktisatta, ayrıca kapitalistin fonksiyonu ile idarecinin fonksiyonu git gide ayrılmaktadır. Fabrikasının sahibi olan veya aile imalathanesi artık önemli bir sosyal yapı olarak görülmemekte diğer taraftan büyük işletmeler hisse senetlerini geniş halk tabakalarına kadar ulaştırmış durumdadırlar. Hakikatte ise büyük işletmeyi idare hakları ellerinden alınmış olan asıl bu küçük hisse sahipleridir. (Fakat bu hak onlara hiç bir zaman verilmiş de değildir). Hakikatte bu küçük hisse sahipleri umumi toplumlara iştirak ettirilmezler ve aksiyon sahipleri filyatta obligasyon sahipleri haline gelirler. İşletmenin idaresi büyük hissedarlara ve idarecilerle bırakılır¹¹. Diğer taraftan sermaye ve kurallara iştirak ile sağlanan

11) Bu hususta büyük işletmelerin mülkiyetinin bir nevi demokratlaştırılmasını da şüphe ile karşılamak gerekir. —Amerikan kapitalizminin tezi olan— bu usul işletme aksiyonlarının geniş ölçüde dağılmasıdır ve jestiyo-

işletmelerin git gide artan karşılıklı bağları ve —millî hudutlar dışında ipdidai maddelerin kaynakları ve pazarları garantiye almak lüzumu— siyasî iktidara git gide artan bir iştiraki de mecbur kılmıştır. Bu siyasî nüfuz ve büyük firmalar arasındaki rekabetin birleşmeleri ile azalması sayesinde büyük kapitalistler Devletin tasvibi ile, iktisadî faaliyetlerin bir nevi gayri-resmî plânlamasını yapmış olmaktadırlar. Bir taraftan da meseleyi siyasî rejim görüşünden ele almakta olan sendika birlikleri siyasî partilerin ihtilâlcilik zaaflarından da istifade ile, bu plânlama siyasî partiler ve büyük sendika teşkilâtları tarafından desteklenmektedir. İktisada dahili ve harici politikaya bu suretle verilen yön —daha hususî bir karakterde, daha az eşitliğe dayanan ve oldukça gayri— resmî olmakla beraber bir sosyalist plâna benzemektedir.

Otomatikleşen istihsalde doğrudan doğruya istihsalde çalışan insan sayısı azalır ve buna mukabil organizasyon ve plânlamada çalışanların sayısı artar. Birinci sanayi inkılâbının neticesinde ilk sektörün önemi nasıl eksilmiş ise, ikinci sanayi ihtilâli de (elektrik enerjisinden elektronik teknikalara geçiş devresine çok defa böyle denilir) ikinci sektörün git gide daralmasına sebep olmuştur. Çok büyük seriler halinde yapılan istihsal müşteri mefhumunu da çok değiştirmiş bulunuyor. Sanayi inkılâbı neticesinde müşahhas müşteri nasıl mücerret halk haline gelmiş ise, istihlâk maddelerinin harcanmasına karşı duyulan tazyik bugün potansiyel alıcı veya pazardan bahsettirmektedir. Bu alıcılar günün müstehliki değildir, fakat onların şimdiden fethedilmesi icabeder. Bu sebepten dolayı da reklam ve püblisite imalâttan evvel yapılmakta ve pek önemli bir rol oynamaktadır. Böylelikle imalâte evvelden yaptığı etüdlere ve topladığı bilgilere dayanarak, tecrübe mahiyetinde ortaya attığı şu veya bu maddenin alıcı bulup bulmayacağını evvelden öğrenir. Pazarların genişletilmesi lüzumu karşısında büyük endüstri teşkilâtı ticarî gelişmenin siyasî vasıtası telâkki ettikleri hükümetler üzerinde gittikçe hâkim olmaktadır. Genişlemekte olan memleketlere yardım politikaları bugünün yeni ticaret sahaları arama temayülünün karakteristik bir misâlini teşkil eder.

Bir yandan büyük iktisadî işletmelerin aralarında ve devlet ile karşılıklı münasebetleri, diğer yandan, işçi teşekküllerile politik teşekküllerin artması ve post-liberal cemiyet tarafından bu prensiplerin kabulü büyük millî nizamlar arasında itilâfçı bir nevi işbirliği teessüsüne sebe-

nerler ile aksiyonlar arasında görülen fark kadar tehlikelidir. Esasen bu fark ancak küçük hisse sahipleri için variddir. Bu hususta Bk. C. Wright Mills: *L'élite du pouvoir, Les temps Modernes, Mai 1957.*

biyet vermektedir. İşletmeler artık halkın yüksek hayat seviyesi politikaları ile kendi inkişafı arasında direkt bir münasebet bulunduğunu anlamış ve bir sanayileşme derecesinden sonra, ileri bir iş mevzuatı, iş emniyeti, ücret dışı kazançlar gibi işçilere bahşedilen hakların prodüktivitenin artmasına amil olduklarını öğrenmişlerdir. Bu sebep ile, taraflar arasında: Toplu sözleşmeler kâr tahdidi grev haklarının sınırlanması, fiyat ayarlaması, devletin malî iştiraki, bazı sosyal zümrelere yardım v.s. gibi anlaşmalar revaç bulmuştur. Bu anlaşma ve düzenlerin tamamen amprik başlangıcından bu yana yavaş yavaş iktisadî yönetici bir doktrin meydana gelmektedir. İktisat sahnesinde kâr baş rolü daima muhafaza etmekle ve ona hayatiyet vermekle beraber göz önünde tutulan asıl değer ve bütün bu plânlamaların temeli olan kıymet, *sosyal barıştır*.

Fakat, bu hakikat çok defa maskelenmekte ve liberal devrin ideolojisi süslü cümlelerle tekrar ortaya çıkmaktadır. Büyük patron birliklerinin ağzında yine serbest teşebbüs teraneleri dolaşmakta, işçi birliklerininde ise sosyalizm kelimesi tekrarlanmaktadır. Umumî efkâra karşı birer bayrak gibi dalgalandırılan bu liberal devir kıymetleri artık bugün eski kudretlerinden çok şey kaybetmiş durumdadırlar: Patern, bugün git-gide plânlanmakta olan bir iktisadî sistem içinde hareket ettiğini bildiği gibi (fakat büyük bir manevra serbestisi muhafaza ederek) işçi de, teşkilâtlarının artık sosyalist bir cemiyet için mücadeleye girişmediğini bilmektedir. (Bu mücadele kendisine en önemli olanı temin etmiştir: iş emniyeti.) Başka bir deyişle eski devirlerin şef ve mücahit tabirleri el'an kullanılmakla beraber, bunların mânâları ve muhtevaları değişmiştir. Biraz aşağıda da görüleceği gibi, işte bu yeni vaziyet içinde birliklere iştirakin geçirdiği istihaleleri inceliyeceğiz ve bilhassa, liberal devirlerde doğan birliklerden uzaklaşmaların sebeplerini izaha çalışacağız.

Sosyalist iktisada gelince, o da sanayileşme esası kurulduktan sonra bazı istihaleler geçirir. Sanayileşme inkılâbı, çok defa, millî istihaleler veya kurtuluşlar neticesinde bazı mücahitlerin gayret ve fedakârlıkları sonunda yapılmıştır. Zamanla, eşitlik ve kollektif ilerleme prensipleri geride kalıp, iktisadî dinamizmin sağlanması bakımından gelirler ve ilerlemelerde bir tefrik yapılması lüzumunu duyulmuştur. Filhalka sosyalist iktisat sistemlerinin temayülleri ekonomilerini durgunlukta kurtaracak olan yeni bir dinamizm bulmak olmuştur. Sosyalist ekonominin, liberal ekonomininkilerin tam aksi olan kıymetlerden hareket ettiği doğrudur: Liberal ekonominin son değer olarak telâkki ettiği, sosyal barış aksine sosyalist ekonominin hareket noktasını teşkil eder.

Eşitlik, kollektif ilerleme, sınıf ihtilâflarının ortadan kalkması, bütün bu değerler kardeşlik ve sosyal barış değerleri olup sosyalist ekonomi, sadakat, kardeşlik, anlayış gibi vasıfların inkişafına yetecek değerler olduğunu kabul eder. Liberal ekonominin kâr ve ferdi yükselme müşevvikleri, doktrin olarak tabiatte en kuvvetli olanın hâkim olacağını kabul ederken, sosyalist ekonomi muharrik olarak entellektüel ideal birliğini manevi anlaşmayı alıyor. Biz burada bu iki müşevvikin birinin ötekine karşı yüksekliğini göstermek arzusunda değiliz. Ancak bu değerlerin yekdiğerini nasıl tamamladıklarını incelemekle yetineceğiz.

Bu farklar sosyalist ekonomide görülen tabii dinamizm eksikliğini izah edip plânlanmış sosyalist cemiyetlerde dinamizmin artması için alınan tedbirlerin anlaşılmasına yardım eder: İşletme müdürlerine tamnan haklar, ücretler eşelinin değiştirilmesi, rekabet mekanizmasının harekete getirilmesi, plânların suplesine gidilmesi, aynı memleketin bölgeleri ve sosyalist milletler arasında inkişaf tempolarının aynı tutulmasından vaz geçilmesi v.s., bütün bu ayarlamalar, sosyal barış ideali ile ferdi kazanç ve başarı arasında bir uçurum açılmakta olduğuna delildir.

Liberalizm sonrası aleminde görüldüğü gibi, sosyalist ekonominin hareket devresinin ideolojileri ancak lâfziyat olarak devam edegelmektedir. Nutuklar ile sınıfsız cemiyet övülmekte, kardeşlik, eşitlik prensiplerini v.s. nin iyiliği boğulmaktadır. Burada da tıpkı liberal görüldüğü gibi, sosyalizmin ilk devrelerinde meydana gelen birliklere halkın iştirakinde görülen değişik tutumlar, bu yeni durum ile izah edilmelidir.

Bizi burada ilgilendiren iki nevi cemaatin müşterek olan bu problemlerini daha etraflı bir şekilde ele almadan evvel, psiko-sosyolojik sahının bir kaç temayülünü daha tetkik etmeye çalışalım. Gördüğümüz her iki cemaat şeklinde de seyyaliyet şartları birbirine benzer: Meslekî terbiye ve yetiştirme imkânları işçi ve memur hiyerarşisinde bir statüye sahip olmasına müsaittir. (sosyalist cemiyette) ve iş imkânları ve işteki başarılarla bir statü sahibi olunabilir (liberal cemiyette). Her iki cemiyette de sosyal seyyaliyetin şartları bunlardır. Fertlere bir dereceye kadar istihdam garantisi sağlanmış olduğu için bunlar artık mesleklerinde sadece prestije hiyerarşinin bir seviyesinde de iktidara ehemmiyet verirler. Filhakika ve bilhassa hiyerarşinin en üst kademelerinde, meslek bir nevi tarikata benzer. Formasyon ve ilerleme kistasları evvelden tayin edilmiş olup çok katidir, ve namzetlerin şu veya bu mesleğe ayrılmasında çok defa gruba tahvil olanlar rol oynar. Grubun yeknesaklığı için kuvvetli bir baskı olduğu anlaşılır. Aynı zamanda, ferdin kendisinden beklenen

bilmesinin icap ettiği ve grubun normlarına uyması lâzım olduğu da anlaşılır.

Bundan evvelki devrede sosyal yükselme, tabiat kuvvetlerinin organize edilmesi ve bunlara hükmedilmesi ile kazanılan bir zaferden ileri gelirken, şimdi mesele insanlar ile bir cemiyet kurmak ve ilerleme imkânları olanların git gide bürokratik bir hiyerarşi içinde toplamak olmuştur. Reisman'ın dediği gibi mesele artık maddi çevre meselesi olmaktan çıkıp beşeri çevre meselesi olmuştur. Geçen asırların idealleri değerlerini artık kaybetmiş olmalarından ve yeni bir kıymetler sistemi de henüz bunların yerine konulamamış olmasından dolayı, ferdin şahsiyetine model olarak verilecek bir örnek bulunamıyor. Böyle olunca da, fert hareket ve davranışlarını başkalarının davranışlarına nisbetle tayin etmeye mecbur oluyor. Reisman'ın tabirine göre bu —radar şahsiyet— başkaları için makbul bir kimse sayılma endişesi ile harekete geçer ve büyük bir maharetle, diğer insanlar üzerinde onların istediği tesiri bırakmağa gayret eder. Halbuki liberal devrede ve sosyalizmin başlangıç devresinde davranışları yöneten kuvvetler normların gösterdiği kıymetlerdir. Fakat bundan sonra gelen devirlerin insan tipinin artık bu katı normlara uyma zarureti kalmadığından hareketleri ve davranışlarında büyük bir serbestlik vardır. Bu devrin insanı için en mühim husus başkalarının niyet ve maksatlarını sezme ve kendini bunlara göre hazırlamak hassasıdır.

Bu batını kıymetlerden mahrumiyet, aynı zamanda sosyal temasların kolaylığını ve fertler arasındaki gayri-resmî münasebetlerin artmasını da temin etmiştir. (Modern insan her yerde kendini rahat ve serbest hisseder.) Bir yandan da bu devrin insanları arasındaki temaslar son derece sathi ve soğuktur. (Bu iki temayülün bir arada bulunuşu ilk bakışta bir tezat gibi görünse de aslında böyle bir tezat yoktur.) Her insan kendisini, başkalarının oyununda sadece bir eleman olarak gördüğü gibi, o da başkalarını kendi gayelerini gerçekleştirmek için bir vasıta olarak görür ve kullanır. Bu karşılıklı oyunun oynanmasında ve cebredici şahsi kıymetler bulunmadığı belli olur. Zira böyle kıymetler mevcut olsa idi bu oyuna mâni olurlar idi.

Bu şartlar içinde sosyal iştirakin şekilleri nasıl olacaktır?

Birlikler de işletmelerin geçirdiği aynı büyüme ve devleşme ameliyesini geçirmiş durumdadırlar. Füzyonlar ve büyük birlikler bir noktada birleşiyor: İştirak edenlerin şahsi değerleri veya birliklere dahil olan müesseselerin ferdi kıymetleri artık bir şey ifade etmeyip, bunların yerini büyük müesseseler birliğinin fonksiyon faaliyeti alıyor. Birlik kısa za-

manda muayyen bir gayenin gerçekleştirilmesine hizmet etmelidir. İşçi birlikleri artık yeni bir nizam kurmakla uğraşmıyorlar, fakat faaliyetlerini şu veya bu şartın islâhına ve bu islâh edilmiş şeyin tatbikine hasrediyorlar.

Aynı şekilde, ferdler de artık ideolojik sebepler ile bir birliğe iştirak etmiyorlar, fakat pratik bir gayenin gerçekleştirilmesi için bunları âlet ediyorlar: Üye olurken bu birliğe yeni bir kuvvet ilâve ettiklerinin şuuru ile ondan karşılığında muayyen ve sınırlanmış bazı hareketler ve bunlar neticesinde arzuladıkları hedefin gerçekleştirilmesini bekliyorlar. Bu itibarla, iki birlik arasında bir seçim yapılabileceği zaman üyelerin ekseriyeti daha faal olduğuna hükmedilen birliğe doğru koşuyor.

İdeolojilerin tesirinin pek zayıf olması mücadeleci elemanların ve gönüllü olarak mes'uliyet alanların sayısını azaltıyor. Birliklerde daimi olanların, yani ücretli memurların sayısı çoğalıyor ve idareciler ile üyeler arasındaki münasebetler artık eskisi kadar şahsi temaslara dayanmıyor. Grupların hacmi çok büyümüş olduğundan ve memurlara ödenen ücretler kabarık bir yekun tuttuğundan çok defa birlik endirekt haberleşmelere müracaat ediyor: gazeteler, radyo tebliğler... ilh. ve üyelere bu yollar ile bilgi ve talimatlarını ulaştırıyor. Bu fonksiyonlaşma ve büyüme ister istemez bir nevi bürokrasiye sevk ediyor: Birlik ile iştirak edenler arasındaki münasebetler idarî ve resmî bir karakter almıştır.

Birlik propogandasında, hiç şüphesiz ki, çok defa, geçen devrin ideolojik teranelerini kullanmaktan vaz geçilmiyor. Fakat, hakikatte, birliklerin faaliyeti bazı muayyen hedefler ile hudutlanmış durumdadır. Geçen devrin kilit sözleri ve vecizelerine teknik terakkiye ve iktisadî gelişmeye ulaşamamış bu sahada geri kalmış bazı sosyal zümrelerin muhatap olarak tutulması da ayrıca dikkate değer bir husustur. Bu ideolojik çağların bugün dahi bazı cemiyetlerde el'an başarı sağladıkları da görülmektedir.

Fransada sanayi tevzii gibi ticarî bir merkeziyete tabi tutulan küçük tüccarlar arasında, veya çalışma metotları yaşama şekilleri bakımından eski devirler ile fazla fark göstermeyen bazı istihsal sektörü işçileri arasında (Maden işçileri gibi), bu sözler büyük tesir uyandırabilmeğe devam etmektedir. Geçmiş devirlerin değerlerine önem atfeden bazı birlikler, ancak yaşlıları toplamağa muvaffak olmakta eskinin gerek lisani, gerek problemleri gençleri artık cezbetmemektedir. Hürriyet uğruna savaşan bazı birlikler ve, bir dereceye kadar da, kooperatifler buna iyi misâl teşkil edebilirler.

Meslek birlikleri arasında, sadece Amerikan birlikleri ve Avrupada da, idarî kadro birlikleri yukarda tahlil edilen temayülü açıkca belirtirler. Buralarda fonksiyonlaşma ve ideolojik tesirin azlığı son derecelerini bulmuştur. Bunlar geleceğin temayüllerini de belirttiklerine göre, zamanla, bu karakterlerin diğer birliklere sirayeti de beklenebilir.

Böyle olmakla beraber, bu fonksiyonlaşmanın artması ve, daha umumî olarak, ferdlar arası münasebetlerin bir vasıta haline gelmesi, yeni birlik şekillerinin doğmasına da yol açmaktadır. Ferdlarin kendi küçük ve gayri resmî gruplarına dönmeleri (aileler gibi) ve devrimizde hiç bir mantıkî sebebe dayanmayan birliklerin çok nisbette çoğalması da dikkati çekmektedir. Sanki ferd, iştirakinin değerinin kaybolmasından üzüntü duyuyor da meslekî ve sosyal temaslarında ferdiyetini dilediği şekilde kabul ettirememesinin acısını çekiyormuşçasına bu birliklere sığınmaktadır. Bu nevî birlikler bilhassa Amerikada çok görülür ve bunların ekserisi dinî birliklerdir. Bu yeni kıymetlerin ferdim her günkü fazla rasyonel temaslarının bir reaksiyonu olarak meydana çıkıp çıkmadıkları hakkında bir hüküm vermek için henüz vakit çok erkendir.

Buna mukabil, bugün daha serahatle bilinen başka bir temayül ferdin gayri resmî, küçük gruplara sığınmak için duyduğu büyük iştiahtır. Bu organize edilmemiş gruplarda, ferd kendi ferdiyetini ortaya koymak ve şahsiyetini kabul ettirmek fırsatını bulur. Geçen devrin insanı iştirak ettiği birliklerde (büyük bir gaye uğruna mücadele etmek imanından başka), dostluk, arkadaşlık ve şahsiyetlerin tanınması imkânlarını bulabiliyordu (yukarda da görüldüğü gibi, geçen devrin birliklerinin çok şahsiyet sahibi olmaları fonksiyonel olmalarına engel olmuştur). Bunun aksine, bugünkü birliklere iştirak, meslekî veya sosyal temaslar, ferd için dinlendirici ve iç açıcı olmaktan ziyade yorucu ve sıkıcı temaslardır: Hiç bir zaman bu münasebetleri şahsi bir hale getirmek imkânı bulamaz, daima faaliyet ve mantık ön plândadır ve kendi şahsiyetini tanıtmaya fırsatı, veya bir gaye ve hattâ bir işe kendisini vakfedip bunda şahsiyetini gösterme imkânları pek nadir zuhur eder¹².

Devrimizde ferdlar arasındaki münasebetlerin ve iştiraklerin soğukluğu bunlar zâhiren samimi ve kolay münasebetler gibi görünselerde -ferdin bütün şahsiyeti ile olduğu gibi görünmesine imkân vermez. Bu sebeple küçük ve geçici gruplara iştirake sevkeder: Bunların en fazla gö-

12) D. Reisman "Flight and Sarch in the New Suburbs" International Review of Community Development 1959, 4.

rülenleri sayfiye yerlerinde müşterek bir merak veya eğlenceye dayanan gruplardır¹³. Şehirlerden kışık evin konforundan uzak bulunmamak aile nüvesi etrafında toplanma arzusunu yeniden kuvvetlendirir. Şurasına da dikkati çekelim: ailenin pahalı bazı eşyalar satın alması ve birlikte plânlardan kurulup evin güzelleştirilmesi gibi müşterek gayeler de aile bağlarını daha fazla sıkılaştırır. Böylelikle aile grubu, bir istihlak ünitesi teşkil ederken, geçmiş devirlerin bir istihlak ünitesi teşkil eden ailesini bir araya getiren birleşme duyguları ile harekete geçer. Bugünün bir araba satın almak için ve bu hususta bir proje yapmak için bir araya gelen modern ailesi, elli yıl evvelinin küçük aile atölyesini birleştiren psikolojik hislere benzer hisler ile birleşmektedir.

Aile gibi ferдин meziyetleri ve kusurları ile bir şahsiyet, bütün bir şahıs olarak kabul edildiği küçük gruplar onu bir işin sahibi bir fonksiyon olarak değil fakat bir insan olarak telakki ederler. Bu küçük gruplar bugün ferдин birliklere iştirakini bir bakımdan da önlerler ve bir nevi rekabet yaparlar. Geçmişte bu birliklerin işin emniyetini sağlamak gibi bir fonksiyonları da mevcuttur. Bunlara iştirak çok defa bu sebebe dayanıyordu. Halbuki bugün bu endişede kalmamıştır ve bu sebep de artık ortadan kalktığına göre iştirakin azalması tabii görülebilir.

Bu meselelerle yukarda tetkik ettiğimiz her iki cemiyette de rastlanmaktadır. Liberalizm sonrası cemaatte olduğu kadar ileri sosyalist cemaatte de birliklere karşı aynı kayıtsızlık ve küçük gruplara karşı aynı iştihak görülür. Böylece, birbirine ilk bakışta zıt gibi görünen ve birisi sanayileşme diğeri terakki ve gelişme yolunu tutan bu iki ayrı ideolojiden meydana gelen ve iyi organize edilmiş cemiyetler aynı problem ile karşı karşıya bulunmaktadır.

4 — İşçi Birliğinin Geçirdiği İstihaleler :

Sanayi inkılâbı sırasında liberal memleketlerde meydana çıkan birliklerin büyük dâvalarının başarıya ulaşmış olduğunu yukarda gördük: Sosyal mevzuat, birleşme hakkı ve bilhassa, sendika hürriyeti, genel seçim, mecburi tahsil v.s. kabul edilen kanun tasarıları, sosyal yardım sos-

13) Esasen idari mekanizmada ve bürokrasi aleminde, işine şahsiyetinden bir şeyler katmak isteyen ferdlerin çok defa başarısız olup terfi ve ilerli-yemedikleri görülmüştür. İşine çok düşküç olan başkalarını ihmal etmekte, oynadığı fonksiyonu unutmakta ve böylece başkalarının oyununun bir elemanı haline gelmektedir.

yal güvenlik servislerini kurulması sayesinde, ferdlere, evvelce kilise, aile, mahallî cemaat ve meslek teşekkülleri tarafından kısmen sağlanmakta olan emniyet elemanları temin edilmiş bulunuyor.

Sanayileşme devrinin ani ve süratli değişikliklerine bir reaksiyon olarak meydana çıkan işçi birlikleri şu beş tip içinde mütalâa olunabilir:

— *İntibak* : Bu yeni teknik ve ekonomik devir içinde, mağdurları koruyacak bir mevzuatın yaratılması düşünöldü. Sendikacılık ve reformculuk bu suretle yeni nizama işçiyi intibak ettirmeğe çalıştı. Bunun hukuki temelleri (mülkiyet rejimi : manevî ve filozofik manâda), istihsalin organizasyon şekilleri ile ideolojik sahada mücadele edilmekle beraber, hakikatta bunlara dokunulmamış ve değiştirilmemiştir.

— *Teknik ve ekonomik sahada mücadele* : İstihsalin organizasyonunda tadilât ve dağıtımında bir değişiklik yapılmakla muarız kuvvetlerin evvelâ zayıflatılması, daha sonra bunların yerlerine geçilmesi hedefi. Bu hipotez aynı zamanda istihsal ve istihlâk sahalarının her ikisinde de görölen işbirliği ve kooperatifler hipotezidir: İstihsal ve istihlâk kooperatifleri kapitalist sektörü yavaş yavaş kemirip sonunda onun yerini alırlar.

— *Yıkıcılık* : Yeni iktisadî çevreye hâkim olan ezici kuvvetlerin şiddeti ile yıkıcılık. İhtilâlcî sendikacılık, parlamentosuz sosyalizm, ve anarşizmin bazı cereyanlarında bu yıkıcılığa rastlanır.

— *İnkâr* : Yeni iktisadî ve teknik çevreden mümkün olduğu nisbette kaçmak gayesi ile bu çevre dışında marjinal cemiyetler kurup bunlara sığınmak. Cemaatçiliğin kuruluşuna sebep budur: Köy hayatına dönüş ve umumiyetle ziraî faaliyetlere dayanan bir iş ve hayat birliği kurmak

— *Tasvip* : Yeni ekonomik çevrenin ahlâk ve hukuk nizamlarının az veya çok nisbette tasvip ve kabul edilmesi, ve yeni sistemin mağdur ve kurbanlarına yardım yapılması. İşçi hareketlerinin ve sosyal yardım müesseselerinin, sosyal merkezlerin, işçi meskenlerinin hareket noktası budur¹⁴.

Birliklerin fonksiyonu, dâvalarının kabul edilmeni, gayelerinin kazanmaları, müesseseler ve servisler şeklinde tezahür etmesi nisbetinde bir

14) Bazı Birliklerin bu beş tipten bir kaçını aynı zamanda havi olmalarından dolayı bunları şu veya bu kategori içine tasnif etmekle çok ilgi çekici vaziyetler meydana çıkar: Çok taraflı birliklerden tek taraflı birliklere geçiş gibi, 1948 yılı misali, bir kaç aylık ikinci Cumhuriyet devrinin Birlikçi siyaseti neticesinde birdenbire fıskıran birlikler ile bunu açıkca meydana koyar.

istihale geçirmiştir. Bunların başlangıçtaki *fetih fonksiyonları* zamanla *kontrol fonksiyonları* şeklini almış ve mücadeleyi kazandıktan sonra, müesseselerin murakabesi ve kanunların tatbikinin temini görevleri birinci plâna geçmiştir. Bunlar mücadele ve fethetme birlikleri karakterinden, fonksiyon birlikleri haline geçmişler ve artık teknik ve ekonomik çevreye karşı gelmekten vazgeçip, bunların iyi işlemesi için kendilerini lüzumlu müesseseler addetmişlerdir. Sanayileşme hareketinin sosyal neticelerine cevap vermek gayesi ile kurulmuş olan büyük birlikler, kendi faaliyetlerinin cereyan ettiği muhitin şartlarının bu derece değişmiş olduğunun farkına varınca şaşırmış ve hareket noktalarını bu değişik şartlara uydurup değiştirmek zorunda kalmışlardır: sendikacılık, kendi programının esaslarının kanunun garantisi altına alınmış olduğunu (işçi sınıfları arasında kanunun garantisi altına alınmayan ancak küçük bir sektör, vasıfsız ziraat işçileri kahr) görmüştür. Başlıca fonksiyonu, kendi gayretleri ile kabul ettirdiği mevzuatını (toplu sözleşmeler, ücretlerin hayat seviyesine uygun şekilde ayarlanması) karşı tarafca (devlet veya işveren) riayetini sağlamak olacaktır. Sendikaların fonksiyonu böylece, bir mücadele fonksiyonu olmaktan çıkıp bir kontrol fonksiyonu halini almıştır ve vaktile mücadele edip devirmeğe uğraştığı ekonomik ve sosyal bir sistemin, (devlet ve işletmeler ile yapılan müzakereler ve pazarlıklar neticesinde) meşruiyetini kabul ve müdafaasını üzerine almıştır. Bu manâda bugün sendikacılık umumî olarak, (bu hususu yalnız kuzey Amerika sendikacıları açıkça kabul ediyorlar) sanayi inkılâbından beri kurulan iktisadî sistemin ahenkli gelişmesinin çok faydalı bir aleti haline gelmiştir. Bazı defa bu işbirliğinin çok kuvvetli ve mukavemetçi bir şekil gösterdiği de vakidir (uzun grevler devrinde.) Fakat bunlar zıt ve ihtilâfçı bir iş birliğinin en dinamik bazı cepheleridir ve her şeye rağmen işbirliği mevcuttur.

— İşbirliği, ilk mücadeleye girişmiş olduğu çalışma sahasının seviyesinde kalamamıştır. İstihsal ve dağıtım sahasında kabul ettirmek istediği usuller için başarı kazanamamıştır (meselâ: yeni ödeme şekilleri işletmenin idaresine iştirak, kârına iştirak sistemleri, „müsteklikler kurulu, sorumlulukların yer değiştirmesi v.s.) Umumiyet itibarile, birliklerin işbirliği, özel işletmelerin organizasyon metodlarını tatbik başlanması ve bu suretle onlara benzemiştir. Aynı zamanda, iktisadî sistemin muhafazası için faydalı bir vasıta olup, bugünkü sistemin değişmesine karşı olan özel sektöre destek haline gelmiştir (meselâ bazı yeni dağıtım formüllerine karşı müstchliklerin gösterdiği mukavemet); Özel sektörün şahsi mülkiyet fikrinin takviyesi için iş birliği formülünden faydalanmasının

umumileştirilmesine yardım etmesi ile (tarım kooperatifi veya mesken kooperatifinde) sosyalizasyon yerine bu tezi müdafaa etmiştir (bu ilk arzusu idi).

— Daha radikal bir sosyal değişiklik isteyen birlikler, uygun zamanda bundan istifade etmeyi bilemediklerinden yavaş yavaş üyelerinin sayısı azalmış ve dağılmağa kadar gitmişlerdir. Bunlar halkın kendilerine itibar etmemesinin sebebini refahın umumileşmesi ile izaha çalışmaktadırlar (otomobil, televizyon v.s.) ve böylece sebep ile neticeyi karıştırmış olmaktadır. Belki de asıl “sebebe” insanların kendilerine bu refahı temin eden ve hatta daha fazlasını da vaadeden birr ekonomik sisteme karşı artık baş kaldırma lüzumu kalmadığından bu yeni sistemi yok etmek için harekete geçen başka bir sisteme karşı mücadele etmek istemeleridir.

— Sosyal çalışma, eğitim veya yoksullara yardım gibi maksatlar ile kurulan birliklerin gayelerinde büyük bir değişiklik olmamıştır ve bunlar bugünkü ekonomik sisteme uygun bir şekilde faaliyetlerine devam etmektedirler. Bu sistemin iyi işlemesine de ayrıca yardımcı olmaktadır, zira sosyal bakımdan bahtsız ve cemiyetin dışında kalmış veya unutulmuş gruplar ile meşgul olmaları ile devletin yükünün bir kısmını hafifletmeğe yararlar (ihtiyarlar, fakirler v.s.).

— Sanayi hayatından uzaklaşıp bundan kaçarak müşterek çalışma ve müşterek hayat prensibi üzerine kurulan küçük gruplaşmalar sosyal değişiklik ile ilgilenmezler ve kenarda ve köşede yaşarlar (bunların ömrü umumiyetle uzun olmaz).

Demekki işçi birlikleri çok hızlı sosyal değişikliklere bir reaksiyon olarak ortaya çıkmışlardır: Sanayileşme, liberalizm, şehirleşme v.s. gibi. Bunların kuruluşu ve inkişafı sosyal değişikliği *takip ettiği* halde, bu değişikliklere *hâkim olmak* gayretleri gerçekleşmemiştir. Teklif ettikleri değişiklik ve istihalelerde daima biraz geç kalmışlar ve sosyal değişiklik onların harekete geçmesinden daha sür’atle vukuu bulmuştur; bu itibarla ekonomik ve sosyal çevrenin istihalesi hususunda yaptıkları teşebbüslerde esasen değişmiş olan bir çevrede daima gecikmiş durumdadırlar. Tıpkı hukukun mevcut olan bir nizamdan sonra gelmesi hâdisesi gibi, birliklerde değişikliğe hükmedemez, ancak zamanında onu yakalayıp kontrol edebilmektedirler.

İkinci Kısım

SOSYAL İŞTİRAK HAKKINDA YAPILAN ARAŞTIRMALARIN HİPOTEZLERİ VE NETİCELERİ

Sosyal iştirak ve bilhassa birliklere iştirak edenlerin sosyal ve şahsî karakteristikleri hususunda pek çok anket yapılmıştır. Bu anketler sayesinde şu meselelerin daha iyi aydınlanması kabil olmaktadır. Birlik liderleri kimlerdir, birlik üyeleri kimlerdir, birlik yesi olmayanlar kimlerdir (birliğe iştirak etmeyi veya girmeyi reddedenler.)

Bu fasılda, bilhassa Amerika ve batı Avrupada birliklere iştirak hususunda yapılan anketlerin tahlili ele alınacaktır¹⁵. Burada göreceğimiz birlik iştirakçisi daha fazla garpli tipi olacaktır. Yugoslavya gibi sosyalist bir memlekette yapılan bir araştırmanın neticeleri bize değişik sosyal ve kültürel şartlar içinde bulunan bu cemiyetin birlik kurucuları ve iştirakçilerinin de aynı sosyal ve şahsî karakterleri haiz olduklarını göstermiştir¹⁶. Başka araştırmaların da teyid ettiği gibi, yukarda gösterilen aynı temayüllere rağmen, bu iki değişik endüstrileşmiş cemiyetin iştirakçilerinin aynı tipte oldukları görülecektir.

1 — Sosyal iştirak ve sosyal değişiklik hakkında umumi hipotez :

Birinci kısımda yapılan tahliller kaziyeler çıkarılabilecek nazariyelerin daha iyi formüle edilmesine ve daha evvel tahlil edilen ve ampirik çalışmalarımız ile bulunan bir kaç kaziyenin vaz'edilmesine müsaade edecektir. Bunlar:

15) 420 kamar araştırmadan 120 si tahlil edilip bu fasılda bunlardan istifade edilmiştir. Diğerleri de tahlil edilmektedir.

16) Bahsettiğim anket, Yugoslavyada otogestion olup daha evvel zikredilen "Socialisme et autogestion" isimli eserden ayrı olup, "Sociologie du travail, 1964" dergisinin 1. nüshasında "Caractérisques de l'associationnisme et du militantisme en Yougoslavie" yazı serisinde tarafımdan neşredilmiştir.

1 — Sosyal değişiklik ferdlerin sosyal çevrelerini bozar. (Sanayileşme devrinde görüldüğü gibi),

2 — Birlikler ferdlerin ve grupların sosyallik (sociabilité) duygularını gösterebilecekleri çevreler ve vasitalardır,

3 — Sosyal değişiklik bütün fertlere ve bütün sosyal gruplara aynı şiddet ile tesir etmez,

4 — Sosyal değişikliği en şiddetli olarak duyan gruplar (veya kendi varlıklarını duyanlar) daha fazla ...birlik kurmağa ve iştirake temayül ederler.

Bu kaziyelere, bazı mülâhazaların ilâve edilmesi icabediyor. Bura-ya kadar tarihe dönüp çok ani ve sür'atli bir sosyal değişiklik misâlini oradan aldık (sanayi ihtilâli). Bu değişiklik içinde sosyal münasebetlerde derinlemesine değıştiler. Şimdi de yukarda kabul edilen hipoteze göre, bu münasebetin daha yavaş ve bu derecede ani olmayan bir sosyal değışiklikte vücud bulup bulmadığını inceliyelim.

Kaziyenin ikinci hipotezi birliğin sosyal değışikliğe karşı göstereceği tutumların şekline evvelden hükmetmeyi reddediyor. Bunlardan birkaçını birinci kısımda incelemiştik: Yeni sosyal ve ekonomik kadroya karşı mukavemet, bu yeni çevrenin şiddet ile reddi ve hatta imhası teşebbüsleri, kurulan birliklerden marjinal bir cemaat yaratılmakla kendi kendini tecrid etmek, bunu geçme veya intibak etme gayretleri.

Dördüncü kaziyeye bir çok hipotez çıkartılmağa müsaidir. Burada cemaatciliğin sadece iştirakcilik cephesini inceliyeceğimi hatırlatmak isterim. (Yani resmî bir cemaatcilik) cemaatciliğin diğer cephelerini bir tarafa bırakacağımı ifade ederim (meselâ, gayri resmî cemaatcilik).

Bundan evvelki fasılda, bir az fazla bir kat'iyetle, sanayi öncesi devirde, modern mânâda, birliklerin henüz mevcut olmadığını iddia ettim. Buna rağmen, bir az daha yakından tetkik edildiği zaman belki de bizim birlik tarifine uyan bazı gruplar bulunabilecektir. Bu husus derinleşmesine inceleğe değer. Hipotezimiz bize hatta bu araştırmaların hangi istikamette yapılması lâzım geldiğini bile gösterir. Henüz sanayileşme olmamış ise dahi, bazı çevrelerde belki de bir sanayileşmeyi düşünenler veya bu mevzuu müzakere edenler vardır, belki de bazı kimseler veya çevreler bunu evvelden nezmiştir. İşte bu gelecek sanayileşmenin tesirinde kalan ve onu evvelden sezen çevrelerde birlikler ve bu birliklerin iştirakçileri bulunur. Yine bu aynı çevreler — bir sosyal değışiklik bekledikleri ve hatta temenni ettikleri için — kendi eski ve ananevi müesseselerinin zayıfladığını ve yeni iştirak şekilleri lie rekabet edemeyecek duruma geldiklerini anlamışlardır. Bu iştirakçiler, muhtemelen, şehirlerde ve entellektüeller arasında bulunuyorlardı (onlar sosyal değışikliklere

karşı daha hassas olurlar) ve teşkilâtlanmamış (ananevî loncalar dışında bırakılmış) meslek erbabı: Bankacılar, büyük tüccarlar, gelenekçi nizamlara tabi olmayan yeni maddeler imalâteçileri, ve büyük servet sahipleri (bunlar sermaye yatırımı yapmağa en elverişli ve yeni işler ile sanayileşmeden en fazla kazanç temin edenler olacaktır) bunlara katılıyordu. İşte, sanayileşmeye tekaddüm eden devrede bir birlik veya bir ilk birlik şekli mevcud ise, bu şarttaki kimseler tarafından kurulmuş olacaktır.

Bu mütalaâlar tamamen ilgi çekmekten uzak addedilmemelidir. Zira burada çizilen iştirakçi kadrosu, sosyal inkişaf derecesi ne olursa olsun her cemiyette birliklere en fazla iştirak eden tipleri göstermesi bakımından faydalıdır. Bu itibarla, burada sanayileşmiş cemiyetlerin tetkiki için yapılacak araştırmaların tahliline geçmemize imkân bulmaktayız.

Sanayileşme devri hususunda başka hipotezlerin de kurulup kurulamayacağını tetkik edelim. Bu devir içinde, sanayileşmenin tesirlerine maruz kalan fertlerin sayısı birden çok yükseliyor. Fakat bu tesir eşit bir şekilde hissedilmiyor. Geleneğe dayanan müesseseler bu değişiklik karşısında oldukları gibi kalıp mukavemet gösteriyor (aile) ve bu mukavemetin kuvvetli olduğu çevrelerin fertleri de birliklere daha az nisbette iştirak ediyorlar. Köylü asıllı olup aileleri şehre yeni yerleşen işçiler buna bir misal teşkil edebilir.

Buna mukabil, bu gelenekçi cemiyet kadrolarının sanayileşmeden evvel zayıfladığı çevrelerde, bilhassa bir gelenek olarak şehir meslekleri addedilen meslek mensupları arasında (matbaacılık gibi) birliklere iştirak edenlerin sayısı yükseliyor. Bu hipotez bir yandan da umumiyetle sanayileşme ile beraber görülen başka bir hâdiseye (şehirleşme) hâdisesine işaret ediyor. Fakat bu şehirleşme hâdisesi, umumiyetle, sanayileşme hareketinden evvel olmuştur¹⁷.

2 — Hususî Hipotezler :

Umumî hipotezden bir kaç hususî hipotez çıkartılması ve bunların sıhhatinin tahlil edilen araştırmalar ile doğrulanması kabildir.

17) Bu hipotez doğrulanmış olabile idi, sanayileşmenin şehirleşme olmadan birlikleri olmadan da zayıflattığı ve toplumculuğun gelenekçi tezahürlerini ortadan kaldırdığı iddia edilebilirdi. Fakat zayıflayan bu müesseselerin kaybolması için sanayileşmeye ihtiyaç olup olmadığını bilmiyoruz, yoksa bunlar şehirleşme sonunda kendiliklerinden silinecekler mi idi? Bu itibarla, bu hipotezin doğruluğunun araştırılması icap ediyor. Burada, sanayileşmemiş bazı memleketlerde birliklerin inkişafı meselesi tetkik edilmelidir. (Danimarka gibi) ve bundan yukarıda belirtilen hipotez gibi bir yeni hipotez kurulmalıdır.

1 — Bu umumî hipotezin dördüncü noktası, sosyal değişiklik sonun-
da inkişaf eden ferdlerin ve grupların daha fazla sayıda birlik kurduklarını ve iştirakin daha yüksek olduğunu ileri sürer.

Bu hale daha ziyade şehir çevrelerinde ve üçüncü sektöre ait faaliyetlerde tesadüf edilir. Bundan, yeni faaliyet tiplerine mensup ferdlerin ve grupların yeni cemaatcilik şekilleri olan birlikleri kurma hususunda daha çok gayret sarf ettikleri neticesi çıkartılabilir. Sosyal değişikliğin yarattığı bu yeni faaliyetlerin git gide el işi olmaktan çıktığını da ilâve edelim. Böyle olunca şu iki farazyeyi teklif edebiliriz:

1 a) İş ne derece yeni ise, sosyal iştirak da o derecede fazladır.

1 b) İş ne derecede el işinden ayrılırsa, iştirak o derece fazladır.

Bazı işler ve faaliyetler uzun zaman oldukları gibi, bundan sonra da sektörün tipik faaliyetleri olarak kalmakta devam edeceklerdir: Tüccarlar, ajanlar serbest meslekler v.s. Bütün bu faaliyetlerin müşterek karakteri bağımsızlıkları ve aralarında rekabete müsait olmalarıdır: Neticede, bu gibi işleri olan kimselerin, cemaatci davranışlarına yeni bir saha bulmağa diğerlerinden daha fazla ihtiyaç duyduklarına hükmedebiliriz:

1 c) Serbest meslek erbabı birliklere diğerlerinden fazla iştirak ederler.

Bu üç vasıf —gelenek yokluğu, el işi dışında faaliyet, bağımsızlık— cemiyetimizde en iyi para kazanan işlerin vasıflarıdır ve bir çok araştırma da sosyal iştirak ile gelir çokluğu arasındaki münasebetleri meydana çıkartmıştır. Bu hususta ve bu münasebetleri göstermek için bu faaliyetlerin bir tasnifi yapılabilir.

Bu tasnif şöyledir¹⁸:

Nevi	Sektörü
T M D Ziraat işçileri, ırgatlar)	
TM -D Küçük sanat erbabı, köylüler)	Birinci ve ikinci ananevi sektörler
T -MD Kâtipler ananevi müstahdem)	
küçük memurlar)	Üçüncü ananevi sektör
T -M -D Avukatlar, noterler, serbest)	
meslekler, ticaret yapanlar)	

18) Bu işaretlerin mânası: T ve —T geleneğe bağlılık derecesi, D=bağımsızlık, —D=bağımsızlık; M ve —M= el sanatı.

-T M D	Sanayi işçileri, mütehasıs iş- çiler)	
-T M- D	Yeni küçük sanat erbabı tamir- ciler, tesisatçılar)	Birinci ve ikinci modern sektörler
-T -M D	Mühendisler, kadro içi memur- lar, modern sanayi müstahde- mi, işletme şefleri)	Üçüncü modern sektör
-T -M -D	İşletme Müdürleri)	

Bu tabloya esas olan hipotez (T M D den --T -M -D ye geçerken iş-
tirakin daha fazla olacağı) doğrulanmıştır, ve bununla birlikte bazı mü-
nasebetlerde doğru çıkmıştır. Meselâ TM-D) TMD, T-M-D) T-MD, v.s.
Bundan sonra yapılan araştırmalar bütün tablonun doğruluğunu isbat
etmek için diğer münasebetleri de doğrulamalarıdır¹⁹.

Burada kazanç yapılan işin bir alâmeti olarak telâkki edilmiştir; ay-
nı şekilde her faaliyet nevine halk tarafından atfedilen şeref ve nüfuzda
dikkate alınmıştır.

2 — Gelenekci cemaatte, şeref daha fazla ailenin sosyal mevkiine
veya şahsın mevkiine atfedilip ferdin şahsi gayretleri hemen hiç dikkate
alınmamıştır. Şeref ve nüfuz ferde devredilmiştir, kendi gayretleri ile el-
de edilmiş değildir. Sosyal değişiklik ile, sosyal atfedilen şeref ve nüfuz
da ortadan kalkmıştır. Modern cemiyette sadece şahsi gayret bir şeref
ve nüfuz kaynağı olabilir, veya aynı mânâyı ifade eden bu gayret ve ça-
lışmaların bir servet halinde toplanması veya başka nevi istihlâk vasıta-
ları şeklinde saklanması.

Bu hallerde, prestij bir kişiden diğerine geçebilir. Nihayet bir kişi-
den diğerine geçmesi daha güç bir prestij nevi de vardır: siyasette, bir-
liklerde elde edilen şeref ve nüfuz.

Tahlile tabi tutulan araştırmalar bu üç nevi sosyal prestij ve sosyal
iştirakin her biri arasında mevcut münasebetleri meydana çıkartır: bazı
defa, iştirak ferdin kendi çalışması ile kazanmadığı bir prestije bağh ola-
rak değişir (meselâ o mevkide eskilik), bazı defa birikmiş ve fertden
ferde geçen prestij ile değişir (servet), ve bazan da fertden ferde geç-
meye müsaid olmayan prestij ile değişir (birliklerde liderlik gibi.)

19) Yugoslavyada misalinde mesleklerin bağımsızlıklarını pek tabii ola-
rak tayin etmeğe imkân olmamıştır. Anketlerin neticesi böyle olmakla her-
ber diğer iki faktörün rolünü teyid eder mahiyettedir.

Görünüşte git gide bir örneklige doğru temayül eden bugünkü modern cemiyette, elbise, kılık kıyafet ve diğer başka istihlâk vasıtaları ferdin şu veya bu birliğe ait olduklarını belli etmeğe ve onların şu veya bu sınıftan olduklarını göstermeğe kâfi gelmemektedir, bu yüzden şu veya bu birliğe ait olmak bir ferdin mevkiini en iyi belirten bir emare addedilir. Bazı anketlerin neticelerinden prestij arzusunun toplumluluğun önemli bir cephesini teşkil ettiğini ve bu sebeble de sosyal iştirakin bu arzusunun bir tatmini olduğunu kabul edebiliriz. Bundan iki hipotez meydana gelir:

2 a) Ferdler sosyal değişikliğin tesirine ne derece maruz kalmız iseler (kendilerini sosyal prestijin eski şekillerinden ayıran mesafe ne kadar geniş ise), birliklerin temin ettiği sosyal prestiji de o derece fazla ararlar.

2 b) Bir sosyal prestije karşı duyulan arzu ne derece büyük olursa, birliklere iştirak derecesi de o kadar yüksek olur.

İştirak hususunda yapılan araştırmaların tahlili henüz bu hipotezlerin doğruluğunu tam mânası ile ispat edecek derecede ilerlemiş vaziyette değildir. Böyle olmakla beraber, yine de bu hipotezlerin, sosyal iştirak ile sosyal seyyaliyet arasındaki bağları tesis etmek bakımından formüle edilmesinde büyük fayda vardır.

3 — Bağımsız değişkenler arasında, terbiye seviyesi, iştirak ile en fazla münasebetli olarak telâkki edilendir. Bu münasebetler çok manâ ifade eder. Bundan daha iyi bir âlamet olan bilgi seviyesi de öyledir. (Bilgi ferdin sadece mektep sıralarında geçirdiği seneler olarak hesaplanmaz.) Bilhassa işçi gruplarının ve işbirliği gruplarının liderleri çok defa kendi birliklerini yetiştirmiş kimselerdir. Hakikatte okul, asgari bir bilgi ile, bu bilginin ne suretle kullanılacağını ve nasıl zenginleştirileceğini öğreten bazı teknikler temin eder; ve asıl mühim olan bu tekniklerden nasıl faydalandığıdır; (okumakla, kurslara devam etmekle v.s.) yetişkinler için bunlara, bilgi seviyesi tabiri kullanılır.

Birliklere iştirak edenlerin ve bilhassa buralarda çok faal bir rol oynayanların aynı zamanda çok yüksek tahsil ve bilgi seviyeleri bulunduğu yapılan araştırmaların tahlilinden meydana çıkar.

4 — Yapılan bir çok etüdden erkekler ile kadınların sosyal iştirak nisbetleri arasında fark görülmüştür. Filhakika, yine umumî hipotezimizden çıkan şu tâli hipotez ile cinsiyet itibariyle iştirakin gösterdiği değişiklik daha iyi anlaşılabilir.

4 a) Her cins sosyal değişikliğin tesirine aynı nisbette maruz değildir, ve bu tesire daha fazla maruz kalan birliklere daha fazla iştirak eder.

Böyle bir formülasyon basit bir formalizm addedilmemelidir ve bu gibi bir hipotez erkekler ile kadınların, şartlara ve sosyal ve kültürel çevrelere göre ve muhtelif birliklerde değişik iştirak nisbetleri göstermelerini izah eder.

5 — Cinsiyet itibariyle iştirak için söylenenler, aynı şekilde, yaşlar için de doğrudur. Umumi hipotezimizden şu hipotezi çıkartmak mümkündür.

5 a) Sosyal değişikliğin tesiri en fazla hissölenen yaşlarda sosyal iştirak nisbeti de yüksek olur.

Bu hipotez anketlerin tetkik ettikleri değişik iştirak yaşlarının doğruluğunu ortaya çıkarır: 15 ile 18 yaşları büyüme çağlarına rastlar (gençlerin çevre değişikliklerine intibak devreleri: aileden ayrılıp bir mesleğe girme, veya yüksek tahsile başlama çağı), iştirak nisbeti 30-55-59 yaşları arasında yüksektir (bu devre en yüklü mesleki faaliyet devridir) sosyal iştirakin yaşlara, faaliyetlere ve işe sosyal ve ekonomik seviyeye göre düşmesini inceleyen ampirik çalışmalar da bizim hipotezimizi doğrulamaktadır.

En faal meslek hayatı devresi umumiyetle aile çevresinin muayyen bir safhasına tesadüf eder (çocukların yaşları burada ölçülüdür). Çocukların yaşları bakımından: 10 yaşın altında ve üstünde çocuk sahibi bulunan ailenin birliklere en fazla iştirak ettikleri ispat edilmiştir. Umumiyetle ebeveynin hayatının en faal devrinde çocuklar bu yaştadır. Daha sonraları, aile ihtiyarladıkça ferdler daha az iştirak etmeğe ve daha az mes'uliyet almağa başlarlar.

Aile çevresi ve yaşlar üzerine verilen doneler sosyal ve psikolojik donelere irca edilebilir. Böylelikle, bunun tersine, genç bekarların, çocuksuz evlilerin veya henüz mektebe gidecek yaşta olmayan çocuk sahibi evlilerin zayıf iştiraklerinin izah edilmesi mümkün olur.

6 — Buraya kadar tetkik ettiğimiz karakterler, biyolojik ve binaenaleyh ihtiyar dışı (yaş cinsiyet gibi) veya oldukça ihtiyarlar (iş bilgi seviyesi v.s.) şekiller göstermiştir. Bunlardan başka incelenmesi gereken değişkenler de mevcuttur, bunlar sosyal karakterde oldukları halde ferdin ihtiyarı dışındadır. Bunlar arasında, ferdin kendisinin seçmediği halde en küçük yaşından beri ait olduğu gruplar: sosyal sınıf, din, ırk,

azınlık grubu v.s. Bu gruplardan bazıları hemen ihtiyari grup haline gelebilirler (din grupları gibi), fakat biz burada bunları, daha ziyade, ihtiyar dışı gruplar olarak mütalaa edeceğiz. Bu itibarla da ferдин bu gruplara girmek ve çıkmaktaki hürriyeti sınıflanmıştır: Bu gruplardan çıkılmak başarsa dahi hepimizin bildiği gibi, bunların tesiri o derecede kuvvetlidir ki bütün hayat boyunca hissedilecektir.

Umumi hipoteziminden çıkartabileceğimiz hususi hipotez, doğrudan doğruya sosyal değişiklik ve bu değişikliğin zaman boyunca üst üste gelen tesirleri ile ilgilendir.

6 a) Ferdin aid olduğu ihtiyar dışı gruplar sosyal değişikliğin tesiri altında kalmış iseler, ferдин bu gruplara kendi ihtiyarı ile iştiraki de o derece kuvvetli olur.

Evvêlâ, dini grupları tetkik edelim. Ampirik doneler, bize, bu dîni gruplara ihtiyari iştirakin musevilerde, protestanlardan daha kuvvetli olduğunu, ve protestanlarda, katoliklerden daha kuvvetli olduğunu gösteriyor. Bu üç din grubuna sosyal değişikliklerin tesir etmediği de söylenmelidir. Bu işi Durkheim üzerine almış ve intiharın muhtelif dinlerdeki nisbetlerine dair etüdlerden mülhem olan R.K. Merton protestan ve katoliklerde intiharların daha az görüldüğünü belirtmiştir²⁰.

1) Sosyal birleşme endişeli ve kuvvetli baskılar altında olan ferdlere psikolojik bir kuvvet verir,

2) İntihar nisbetleri ferdlerin duçar oldukları endişeler ve tatmin edilmemiş baskıların bir fonksiyonudur;

3) Katoliklerde sosyal birleşme protestanlardan fazladır (dini geleneksel müesseseler bunların birincilerinde kuvvetlerini daha çok muhafaza edebilmişlerdir);

4) Bu itibarla da katoliklerde daha düşük intihar nisbetleri bulunmaması beklenebilir.

Bu izah şekli, sosyolojik etüdün yalnız iki sahasını birbirine bağlamaktan — sosyal iştirak ve sosyal iştirakin dışında kalma halleri üzerindeki hipotezlerimizi desteklemekten — başka, iştirak hâdisesini sosyal değişikliğe bir intibak davranışı olarak anlayışımızı da kuvvetlendirmektedir, intiharda, bu şekilde, Durkheim tarafından intibaksız bir nevi davranış addedilmiştir²¹.

20) R. K.: Merton - Social Theory and Social Structure, Gencel III. The Free Press 1951. (Çevirenin notu: Türk sosyoloji literatüründe intihar sosyolojisi ile ilgili kaynaklar vardır).

21) Şu hipotez doğrulanabilse idi, sosyal iştirak için kurduğumuz bütün teoriler de desteklenmiş olurdu : İntihar eden ferdlar (meslek bilgi v.s. gibi bütün şartlar eşit olduğu halde) birliklere daha az iştirak edenlerdir.

İrk ve millî menve bakımından sosyal iştirak mevzuunda aynı suretle, ampirik bazı etüdler de ele alınmıştır. Bu sahada toplanabilen doneler 6 a hipotezini destekleyecek mahiyettedir. Sosyal değişikliğin en fazla tesir ettiği grupta veya irade dışında kalan çevrenin ferdlerinde iradeli iştirak nisbeti daha büyüktür. Beyaz ırkta beyaz olmayan ırka nazaran iştirakin daha kuvvetli olması misâli: Şehirde yaşayan beyaz olmayan ırk mensuplarının iştirak nisbetinin köyde yaşayan ve beyaz ırktan olanlara nazaran daha yüksek olması v.s. Bu nevi araştırmalarda, şehirleşme veya din gibi bazı faktörlerin tesirinin bertaraf edilebilmesi için, incelemeler daha derinleştirilmelidir.

Ananevî olarak, burada tetkik ettiğimiz bütün irade ve ihtiyar dışı gruplar (din, aile, mahalli cemaat v.s.) ferdin üzerindeki hakimiyetlerini âzami surette icra etmekte idiler. Bu itibarla bunların hepsi totaliter temayülü olan gruplardır²². Ferdin şahsiyetine şekil vermek ve ona kendi dünya görüşlerini empoze etmek iddiasındadırlar. Böyle oldukları için de ferdin üzerindeki nüfuzlarını muhafaza arzusunda olup dış tesirlere karşı savaş açmaktan çekinmezler. Bu gruplaşmaların zihniyeti en fazla sanayileşmiş cemiyetlerde dahi el'an bulunmaktadır ve eski devirlerin kalıntısını teşkil eden ocak, aile mahalle gibi birliklerin anlaşılmasında büyük bir rol oynarlar. Sosyal iştirakin bu "muayyen" nüvelerinin gelişme yolunda olan memleketlerde büyük bir kudrete sahip oldukları ve kooperatifler, sendikalar gibi cemaat birliklerinin gerek kurulmasına, gerek işleyişine ve inkişafına engel olmaya çalıştıkları da malumdur.

Bu irade dışı kurulmuş olan grupların totaliter nüfuzları sosyal değişiklikler tesiri ile eksilmeğe yüz tuttuğu nisbette bunların yeni nizam mukavemet imkânları da o derecede azalacaktır. Bu husus bilhassa aile için doğrudur; yapılan ampirik mahiyetteki etüdlere anlaşıldığına göre birliklere iştirak eden ebeveynin (veya aile ferдинin) birliklere iştirak şansı hiçbir birliğe katılmayanlarınkilerden daha fazladır. Bu münasebetin doğrulanmış olduğu kooperatiflerde araştırmacılar, hatta bu husustan "aile hususiyeti" olarak bahsetmişlerdir. Bu fenomene verilen isim ne olursa olsun, ampirik donelere nazaran, gayri iradi bir grup olan aile sosyal değişikliğin tesirine maruz bulunduğu nisbette (ebeveynin birliklere yüksek derecede iştiraki buna bir delildir), kendi üyeleri üzerindeki totaliter nüfuzu azalır ve bunların başka birliklere iştiraklerini teşvik eder, böylelikle de yeni sosyal değişikliklere cevaz vermiş olur.

22) Bu bunların muhakkak, otoriteler veya formel olmaları mânasına gelmez.

7 — Ekolojik (çevre ile olan biyolojik münasebetler) faktörlerin çok defa, sosyal iştirak ile olan münasebetleri tahlil edilmiştir: Tıpkı sosyal değişikliğin sanayileşme ve şehirleşme ile olan münasebetlerinin arandığı gibi bunlar arasında da daimi bir bağlantı bulunmadığı neticesine varılmıştır. Bu ampirik donelerden şu hipotezler çıkartılabilir: Şehirleşme nisbeti yükseldikçe iştirak nisbeti de artar; sanayileşme derecesi yükseldikçe, iştirak nisbeti de yükselir.

Bununla beraber, bu umumî kategorilerden vazgeçip, iştirakin muhtelif derecelerini inceleyebilmek için Durkheim'in sosyal gayri mütecanislik mefhumuna avdet edilmesi istenebilir. Filhakika, iradi birlikler çok defa, ferdin daimi değişme içinde bulunan bir çevreye intibakını sağlayan vasıtalar olarak tarif edilmişlerdir; bunlar daimi bir seyyaliyeti haiz olan, grup ve değerlerin ihtilâf halinde bulunduğu, şehirleşme ile sanayileşmenin teşkil ettiği sosyal bakımdan heterojen elemanlardan meydana gelen topluluklardır. Bunlar ferdin sosyal değişikliğe karşı olan hassasiyetini tahrik etmekte ve artırmaktadırlar. Bu hakikatı vaz'ettikten sonra yine umumi hipotezimizden bu hususta şöyle bir yeni hipotez çıkartabiliriz:

7 a) Sosyal çevrenin heterojenlik derecesi ne kadar kuvvetli olursa, sosyal iştirak de o nisbette yüksektir.

Bu hipotez ampirik araştırmalar tarafından teyid edilmiştir ve sadece çevrenin gayri-mütecanislik derecesine nazaran değişen iştirak şekillerini değil (meselâ homojen çevrelerde kabul edilmiş gelenekçi grupların daha fazla iştiraki ve heterojen çevrelerde sosyal değişikliğe yönelmiş grupların daha fazla iştiraki, gibi), fakat aynı zamanda, oldukça tecrid edilmiş bazı mütecanis (homojen) fakat son derece gayri mütecanis (heterojen) çevrelerde kurulmuş bazı tâli grupların da tesisi hâdisesini ve gelenekçi kadrolarını da izah eder. (Meselâ en fazla sanayileşmiş bazı Amerika ve Avrupa şehirlerinin işçi mahallerinde, birliklere iştirak nisbetinin düşüklüğü ve eski aile şekillerinin devamına tesadüf olunabilmektedir).

Bu itibarla da, gayri mütecanislik (heterojenlik) mefhumu, bizi çevrenin, sosyal iştirakin sadece şehirleşme ve sanayileşme gibi âlametler ile bir münasebeti dışında, daha ince bir tahlilini yapmağa sevkeder. Aynı zamanda sosyal iştirak hususunda yapılacak araştırmalar sahasını Durkheim tarafından evvelce yapılmış olan meşhur tesanüt tiplerine bağlayabilmemize de imkân verir.

8 — Bundan evvelki fasılda, birlik sosyal değişiklikler karşısında meydana çıkmış bir müessese olarak telâkki edilmiş ve bu sosyal değişikliklere en fazla maruz kalanların da birliklere daha büyük ölçüde iştirak kabul edilmişti. Yine bu mantık silsilesini takip ederek denilebilir ki, bu değişikliklere en müsaid olan ferdler birliklere daha büyük nisbette iştirak ederler. Burada dikkat edildiği gibi ele alınan değişken artık ne şahsî bir karakteristik, ne de bir vaziyet ve şart olmayıp, bir davranıştır.

Buraya kadar tahlili yapılan araştırmalar, sosyal değişikliğe müsaid olan davranışların sosyal iştiraki artırdığı şeklinde bir münasebeti doğrulamamaktadır. Bu itibarla da şu iki takip eden hipotez vaz edilmiş ve doğrulanabilmiştir :

8 a) Bilgi derecesi ne kadar yüksek ise, sosyal iştirak da o derece kuvvetlidir.

Bu hipotezden daha evvel 3 üncü paragrafta) bahsetmiştik.

8 b) Bilgi derecesi ne kadar yüksek ise, sosyal değişikliğe karşı tutumlar da o derece lehtedir.

Bu ilk kaziyelerden nihayet şu son hipotezi çıkartabiliriz:

8 c) Sosyal değişikliğe karşı tutumlar ne kadar lehte ise iştirak da o derece yüksektir.

Bu son hipotez ampirik olarak, henüz doğrulanmış değildir. Buna mukabil, endirekt ve kısmi olarak (sadece ziraat âleminde) doğrulanabilir. Bunu şu iki hipotez doğrular :

8 c') Yeni ziraat usullerinin kabul ve tatbik derecesi ne kadar yüksek ise, sosyal değişikliğe karşı tutumlar da o derece müsaidir.

8 c'') Yeni ziraat usullerinin kabul ve tatbik derecesi ne kadar yüksek ise, sosyal iştirak da o derece kuvvetlidir.

8 c' ve 8 c'' den hareketle tekrar 8 c ye mantıkan dönebiliriz. 8 c hipotezinin bu suretle doğrulanması bazı mütalâaların ileri sürülmesini dâvet eder. Bizim sosyal iştirak sahamıza ilk bakışta yabancı gibi görünen ampirik donelerden, kendi hipotezler serimizin genişletilmesi için nasıl faydalanabileceğini 8 c' ve 8 c'' hipotezlerinin anketler ile çok defa doğrulanmış olduklarını da ilâve edelim.

3 — İlk neticeler :

Burada yapılan analizler, iştirak hakkında yapılan araştırmaları efan devam etmekte olduğundan, çok kısmi kalmaktadır. Bundan başka, yapılan araştırmalar çok çeşitli oldukları gibi, metodoloji ve iştirak hâdisesini inceledikleri birlik neveleri bakımından da çok değişiklik arz etmektedir. Bu itibarla, takip eden neticeler, ancak bu araştırmaya ışık tutabilecek olan mütalâalar olarak telâkki edilmelidir.

a) Teorik sahada, orta seviyede bir sosyal iştirak teorisi kurulması (R. K. Merton'un tâbirine göre, *Middle range theory*). Bu teorinin lojik bakımdan ilgili hipotezler sistemi şebekesinin üstüne kurulmuş olması, şu işlemlerin daha evvel yapılmış olmasını icabettirir :

— Temel mefhumların kat'iyetle tayini, bilhassa, sosyal değişiklik mefhumunun tayin ve tarifi. Böyle bir mefhumun kat'i olarak belirtilmesi için, aynı zamanda sosyal değişikliğin tarihi seyri üzerinde etüdler yapılması ve bugünkü sanayileşmiş ve gelişme yolunda olan memleketlerde görülen hızlı sosyal değişmelerin de incelenmesi lâzımdır.

— İştiraki sosyal değişikliğin bir intibak davranışı olarak telâkki eden umumî hipoteze esas teşkil eden postülânın izah edilmesi. Bunun için, yukarda tefrik edilen diğer iştirak şekilleri de hususî bir dikkatle incelenmelidir (spontane, ihdas edilen v.s.). Aynı zamanda cemaateiliğin ananeci şekillerinin kaybolma fenomeni de tetkik edilmelidir (umumî hipotezin birinci noktası);

— Bu hususta yapılan bir araştırma, aynı zamanda bizi değişik seviyede bulunan birliklere sevkeder. Bundan evvelki sahifeler, bu araştırmaların bir ta'mim (généralisation) ne meydana getirmek gayreti ile kaleme alınmışlardır ve bu sebep ile de, incelenen birliklerin çeşitli tiplerini, bunların bazılarının gösterdiği büyük farklılığı ele almaktan kaçınmışlardır. Fakat bu müşahhas bir çok gruplaşmalardan edinilen doneler dikkate alınmaksızın tam bir ta'mim yapılmasına imkân olamayacağından dolayı, müşahadelerin yapılması uygun olur. Bütün bu materyel bir araya toplanarak nihai teorinin kurulmasına yarayacak iptidai maddeleri teşkil eder.

b) Pratikte, sosyal iştirak üstüne yapılan araştırma kooperatif kurucularına, bu hareketleri idare edenlere ve cemaat kalkınması için çalışanlara ışık tutabilir. Bilhassa onların, henüz sosyal değişmeler ile karşılaşmamış olan cemiyetlerde sosyal iştirak esaslarına karşı duyulan muhavemeti anlamalarına yardım eder. Tatbikatta bu fasılda yaptığımız tahlillerden, iştirakçi davranışın pek mahdut bir insan grubu tarafından benimsenmiş olduğu anlaşılmıştır (hiç değilse faâl iştiraklerde). Bu fertler, bilgili ve gelenekçi kaynaklardan uzaklaşan ve yeni sosyal değerlere ihtiyaç duyan, gayri mütecanis (heterojen) çevrelerde yaşarlar. Bütün bu sayılan değişiklikler, pratik sahada kooperatif grupların ve temel seviyenin yükseltilmesini hedef tutan birliklerin, mahallî cemaatlerin ve diğer halka hizmet eden gruplarının başarı şartlarını teşkil eder. Bunları ihmâl etmek, sonunda kurulan her seviyedeki müesseselerin başarısızlığına sevkedebilir. Son kısımda ele almak istediğimiz işte bu gibi birlik tatbikatına dair problemler olacaktır.

Ü ç ü n c ü K ı s ı m

BİRLİKLERİN GELİŞMESİ VE UMUMİ İNKİŞAF

Bu üçüncü kısmın hedefi, değişik cemiyetler içinde birliklerin inkişaf şartları ve güçlüklerini göstermektir. Evvelâ sosyal değişiklikleri henüz yapmamış olan ve geleneğe dayanan tesianüd ve yaşama tarzlarının modern dayanışma ve müesseselere karşı geldiği memleketleri inceleyeceğiz. Şurasını da kat'iyetle belirtmemiz lâzımdır ki, halen gelişme yolunda olan memleketler arasında da, geleneğe dayanan bu müesseselerin ağır basması hususunda çok büyük farklar görülür. Bunlardan bazıları, Lâtin Amerika memleketleri gibi, çok evvelden bir sosyal değişikliğe yönelmiş ve millî aydınlar grubu (bir elit) kurmağa muvaffak olmuşlardır. Bu elit lüzumlu dahilî ve haricî siyasî değişiklikler vuku bulur bulmaz bu yenilikleri tatbik edip, memleketin gelişmesini sağlamak için tetikte beklemektedir.

Afrika memleketleri için vaziyet aynı değildir. Bunlar sömürge hakimiyetinden yeni azad olduklarından bir millî elit yaratmanın henüz ilk safhasına girmiş durumdadırlar. Bu ülkelerde geleneklerin ilerleme politikaları ve inisiyativlerine karşı gösterdiği mukavemet daha kuvvetli, millî elit gerek sayıca, gerek kalitece çok mahduttur (hakikî aydın sayılabilecek pek az yetişmiş insan vardır) ve kendileri de bu geleneklerin ağırlığı altındadır. Fîiliyatta, iktisadî kudretin ekseriyeti ve, bütün dış görünüşe rağmen, siyasî kudretin de büyük kısmı el'an eski koloni kuvvetlerinin elindedir. Bu memleketlerde kurulan birlikler çok defa amme makamları tarafından kurulur ve halk bunlara iştirake mecbur edilir.

Başka bir kooperatif gelişme modeline sosyalist memleketlerde rastlanır. Bunlar arasında dikkati en fazla çeken örnek Yugoslavyadır. Bu sosyalist memlekette iktisadî birliklere, kooperatiflere ve otojestion gruplarına, millî plân içinde, oldukça geniş bir otonomi tanınmıştır. Bu hu-

susta, ihtilâlden meydana gelen halk heyecanının, memleketin kalkınması yolunda nasıl kanaliz edilebileceğini, Avrupada sanayi ihtilâli devrinden sosyalizm idealistlerinin oynadığı rolü bir çok yıldan beri kooperatist bir seferberlik için oynadığını göreceğiz. Bu sosyalist ihtilâl devrinin heyecanı bir yana bırakılırsa, gelişme yolunda olan memleketlerde, kooperasyonun esası yine de ihdas edilmiş veya dışardan kurulmuş iş birliği müesseselerine dayanır (bilhassa devlet). Bu hususta İsrail misali verilebilir. Burada 1948 (İsrailin millî bağımsızlığının ilânı yılı) yılından evvel görülen gönüllü iş birliği yanında, memlekete yeni hicret etmiş muhacirler için geniş bir iş birliği şebekesi kurulmuştur.

1 — Kuvvetli gelenekçi yapısı olan memleketler :

Doğu Afrikaya yaptığım son seyahat, bize, sosyal değişikliklerin pek yeni olduğu bu ilk memleket grubu hususunda misaller verebilir²³. Doğu Afrikanın üç memleketi (Kenya, Uganda, Tanganika) gibi ülkelerde kooperatif hareketi çok ileridedir²⁴. Bu memleketlerde İngiliz idaresi çok zamandan beri müstahsillere bir fiyat garanti ederek, ziraat mahsullerinin toplanması kooperatifinin gelişmesine yardımcı olmuştur. Bu mahsulün çoğu dış piyasalara ihraç edilir. Kooperatiflerin sayısı ve umumî olarak iyi işlemleri bu müesseselerin ticaret müesseseleri olmalarından ziyade ziraat mahsullerini toplama merkezleri olmalarından ileri gelmektedir. Bunlara aşında modelik eden Avrupanın liberal kooperatiflerinden ayrılan tarafları doğu-afrika kooperatiflerinin ticarî bir fonksiyonları bulunmaması ve bu yüzden de piyasada mücadeleye mecbur olmalarındandır. Bu itibarla, bütün memleketlerdeki kooperatiflerin her devirde en güç mes'elelerini teşkil eden, satış işleri ile uğraşmazlar.

Fakat, sosyal değişiklik ajanı olarak bu kooperatiflerin oynadığı rol pek mahduttur. Bunlar, Afrikanın zenginliklerini bir sermaye halinde toplamak gibi bir hedef için çalışmazlar ve istihsalin organizasyonuna gayret etmezler. Bütün faaliyetleri, müstahsillerin bir kaç kültür sahasında ihtisaslaşmasını temine inhisar eder. Filhakika istihsal şartlarının değiştirilmesi toprakların periodik olarak bölünmesi gibi bir kabile ge-

23) **Kooperatiflerin inkişafı ve doğu Afrikada gelişme üzerine** bu rapordan başka (bu rapor kooperasyon vekâleti tarafından neşredilmiştir. Paris 1964), "Ambitions et aléas du socialisme africain au Tanganyka et Afrique de l'est", Archives internationales de la sociologie de la coopération, 1964.

24) Bu kooperatifleşme nisbetleri hiç şüphesiz nüfusun % 30 una kadar yükselmiş memleketlere kıyas ile çok zayıftır. Kooperatifleşmesi en yüksek olan Tanganikada bu nisbet % 5 tir.

leneğine karşı gelmek addedilebilir. Böylelikle, kabile âdetlerinin hâkimiyeti her türlü istihsal yatırımı yapılmasını ve ziraatin modernleştirilmesini çok güçleştirir.

Buna mukabil, gelenekçi strüktürler, üyelerine para ve kazanç temin eden kooperatifleri çok iyi karşılarlar. Ancak bunların gelenekçi sosyal kontrol şekillerini bozmamaları şarttır. Esasen kooperatifler klanın veya kabilenin göbeğinde teessüs ederler. Bu da onların sayıca çokluğunu ve pek çoğunun hakikatte faydalı olmayacak derecede küçük kalmalarının sebeplerini izah eder. Kabilenin tesianüd şekilleri, kooperatiflerin istediği rasyonel davranışlara galebe çalar (Kooperatif Müdürleri kabilenin içinden ve kabiliyetlerine önem verilmeden seçilirler). Bu büyük aile namına yapılan hırsızlıklara ve yolsuzluklara sık sık rastlanır. Kabilenin nüfuzu modern grubun dürüstlüğünden üstündür.

Bu üç Afrika ülkesinin bildiği kooperatif çalışma ve gelenekçi hayat şekillerine bir sosyal değişiklik getirmeye gaye edinmiş değildir. Bu ziraat ürünlerini, çok büyük ihracat-ithalât kumpanyaları menfaatine toplayan bir nevi indirekt idarenin ve tıpkı *indirect rule* gibi, sömürge kuvvetleri tarafından kullanılan bir hâkimiyet âletidir. Kooperatifin bu fonksiyonu özel tüccarınkinden farklı değildir. O da bir sosyal değişikliği düşünmez, istihsalin modern bir şekilde organize edilmesi ile ilgilenmez ve işletmelere sermaye koymaz²⁵.

Buna karşılık, kooperatiflerin büyük rol oynadığı bir saha daha mevcuttur. Afrikanın siyasî elitini teşkil edip bağımsızlığı temin etmesi gibi sömürge kuvvetleri, yerlilerin mutad terbiye ve meslekî formasyon yolları ile sosyal bakımdan yükselmelerine uzun zaman engel olmuşlardı. Bu yüzden sosyal bakımdan yükselmek isteyen Afrikalılara ilerleme yolu olarak kooperatiflerden başka bir kanal kalmıyordu. Filhakika, siyaset adamlarının çoğu ve Afrikanın yüksek memurları ve idarecileri hep bu kooperatifçilik hareketlerinde yetişmiş ve buralarda sekreterlik veya küçük cemiyetler reisliği mevkielelerinden gelme kimselerdir.

Şu husus da ilgi çekicidir. Fransız müstemlekecilik prensibi yerlilere başka ilerleme yolları temin etmesi yüzünden eski Fransız Afrika-sında bulunan yerlerde kooperatif hareketlerinin zayıfladığına şahit olunmuştur. Başka bir deyişle, eskiden Fransız müstemlekesi olan bazı

25) Yegâne kredi mahsûle peşinen verilen avanslardır. Yatırım kredileri şahsî mülkiyet senetleri bulunmadığından dolayı imkânsızdır.

Afrika ülkelerinde kooperatifçiliğin az gelişmiş olması buraların halkının başka ilerleme kanallarına sahip bulunmaları ile izah edilebilir.

Bugün de doğu Afrika memleketleri bu eski Frasisız müstemlekelelerinin vaziyetinde bulunmaktadır. İstiklâl hareketi, kooperatifleri boşalttı ve en iyi yetişmiş insanlar başka sahalara geçtiler. Yeni açılan ilerleme ve yükselme imkânları ferdleri kooperatiflerin ilerleme kanallarını ihmallerine yol açtı. Bütün diğer memleketlerde olduğu gibi bu ülkelerde de, kooperatifler kadrosuzluktan muzdariptir.

Tamamile ziraf bir hareket olan kooperatifçilik, bundan başka toprağın şehir hayatı uğruna terkedilmesi temayülünün artmasından da zarar görür. (Bu da bütün diğer memleketlere has bir temayüldür) ve biraz terbiye görmüş ferdlerin bedeni çalışmayı hakir görmeleri de kooperatifçiliğe zarar verir. İstiklâli takip eden yıllar içinde genç Afrikalı elit için en fazla istihdam imkânı devlet memurluğunda bulunur. Fakat gitgide, âmme fonksiyonunun millî kalkınmada büyük yardımı olacağına inanıldığından, bu görevler için mütehassıs ve iyi yetişmiş elemanlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu da seçimlerin artık mücahitlik esaslarından fazla liyakat esaslarına göre yapılması lüzumunun anlaşıldığı mânâsına taşır. Halbuki bugünkü elit, teknik formasyondan ziyade mücahitlik vasıflarına sahiptir. Bu şartlar içinde kooperatiflerin devletin elinde bir alet olup millî kalkınma plânı içinde yer alacağı ve daha teknik bir elitin idaresine verileceği beklenebilir. Esasen muhasebesi ve malî operasyonları millî kooperatifler dairesinin görevlileri tarafından sıkı bir kontrol altında bulundurulmuş bugünkü kooperatiflerin daha merkezîyetçi iktisadî sistemlerde ve tek siyasî hâkimiyet rejimlerinin millî plânlarının ziraf mahsülleri toplama âleti haline geleceğine şüphe yoktur. Bu nokta üzerinde durulmağa degecek bir ehemmiyet taşır.

Tetkik ettiğimiz memleketlerin gelişmesi başlıca iki şarta bağlıdır. Mühim çapta bir yabancı yardım ve ihracat mahsüllerinin borsasında istikrar (kahve, palamut gibi) dış yardımın özel yatırım şeklinde olanı bir çok sebepten azalma temayülü göstermeğe başlamıştır²⁶. Son yıllarda yapılan yatırımlara ve yardımlara rağmen, ortalama millî gelir devamlı olarak düşmektedir (20 ilâ 25 lira arasında olup Afrika kıtasının en düşük geliridir). Bu şartlar altında, hükümetler elde mevcut olan zayıf fonları bazı gelişme mihraklerine tevcih etmek zorundadırlar; bu mihrak noktaları iptidaî bir ekonomik infrastrüktürü bulunan ve nüfusu

26) Daha evvel zikredilen iki esere bakılması.

proleterleştigi halde kâfi derecede istihdam imkânı bulamayan ve bu yüzden de barış için dâimi bir tehdit teşkil eden çevrelerdir ve yatırımlara en fazla rantabilite temin edenlerde bunlardır. Bu sebepler ile, köy kalkınması gerek insan gerek teçhizat olarak bu işe yapılacak yatırımı daha beklemek zorundadır.

Esasen bozuk olan bazı mübadele şartlarının ve milletlerarası anlaşmaların da istikrarlı bir hale getirilmesi (kahve için yapıldığı gibi) icabeder. Halen ihracat maddelerini teşkil eden mahsullerin ekim sahaları da ihtiyaca göre daraltılmalıdır. İşte bu üç memleketin kooperatif mahsüllerinin ekserisi bu vaziyeti arzeder. Bu itibarla, kooperatificiliğin başka sahalara yayılması faydalı olmayacaktır.

Bu memleketler, kooperatificiliğin başka iki istikamette gelişmesine çalışmaktadır. Yeni mahsulleri toplama kooperatifleri ile bir kaç milletlerarası mahsulün farklılaştırılması ve modern ekonomik işbirliği üniteleri kurulması (moşay, ovdım, kolhoz ve savkozlar gibi.) Kooperatiflerin bu iki gelişme yolu pek başarılı olmamıştır. Bu şekillerden her ikisi de hali hazırdaki kaynakların temin edemeyeceği mühim yatırımlar icabettirdiği gibi, Afrikalı köylünün gelenekci zihniyeti ile telif edilemez.

Bu muhafazakâr zihniyet, geleneklere çok bağlı olmasından, basit mahsul toplama kooperatificilik şekli dışındaki (bu organizasyonun geleceğe uygun yapıldığını ve düşünüş şekillerini hiç bir suretle değiştirmedini ilâve edelim) bütün sosyal değişiklik ve modernleşmenin karşısındadır. Bu zihniyet esasen, liberal olsun sosyalist olsun kooperatif gelişmesinin en mühim faktörünü teşkil eden ideolojilerin ferdlere geçmesine de engel olmaktadır. Fakir olmakla beraber, Afrika köylüsü istihsale karşı tutumu bakımından bir proleter addedilemez. Kabilesi ve geleneklere dayanan müesseseleri ona, çok iptidaî de olsa, bir maddî güvenlik ve bilhassa psikolojik bir ferahlık sağlamaktadır. Bu müesseseler hayatîyetlerini muhafaza ettikleri sürece ideolojik bir kooperatif zihniyetinin gelişmesine imkân yoktur. (Cemaat toplulukları, sendikacılık ve siyaset de aynı durumdadır.)

Gelişmiş memleketlerde olduğu gibi, burada da kooperatiflerin inkişaf imkânları sahası proleterleşmiş yeni şehirleşmiş nüfus arasındadır²⁷. Hakikatte de Afrikada bilhassa otonom birlikler, büyük şehirlerde ku-

27) Kenya'nın bazı köylük mıntıklarında, ve avrupalı müstemlekeci-lerin istihdam ettikleri iş gücünü kabilen çıkması ile başarılı bir sosyal değişiklik yapılmıştır.

rumuştur. Bu kurulan birliklerin de geleneğe dayanan usullerin tesirinden kurtulamadığı şüphesizdir. (Bir tek kabilenin bir birliğe iştiraki gibi tahditler). Bu tahditlere garp memleketlerinde sanayileşmenin ilk devrelerinde de rastlanmıştır²⁸. Afrika da siyasî partiler ve sendikalar gibi, bu geleneklerden pek güç kurtulabilmekte ve kabile an'aneleri dışına çıkabilmektedir.

Bir bütün olarak, sosyal değişiklik — şehirde dahi — bu değişikliğin kurbanlarını iktisadî ve sosyal mes'elelerine bir çare bulmak üzere, kooperatiflere ve birliklere baş vurmağa zorlayacak bir dereceyi bulmamıştır. (Bu yol, birliklerin inkişafının liberal yoludur). Birliklerin inkişafında takip edilen sosyalist yol, elit tabakada bir ideolojiye cevap vermesini temin etmektir. Bu şartlardan hiç biri Afrikada gerçekleşmemiştir. Elit tabaka çok yeni ve sayıca kifayetsizdir (elitler arasında rekabet yoktur ve bunlardan bir kısmının ideoloji bayrağını sallıyarak yükselmesini icabettiren bir sebep mevcut değildir). Bunların sosyal ve ekonomik vaziyetleri henüz sağlamlaşmamıştır; kitle ise, henüz an'anevî yapıların baskısından kurtulmuş değildir. Hakiki mânâda ve sosyalist tipde bir birlik gelişmesine müsait şartlar henüz derinliğine mevcut değildir. Afrikalı liderler arasında, bu ancak lafziyatta kalan bir solcu temayül teşkil etmekten ileri gidememiştir. Bu şartlar altında, bu memleketlerin kooperatif gelişmesinin hemen yarın olabileceği elbetde beklenemez.

2 — Sosyal bir değişiklik yapmış olan memleketler :

Güney Afrika memleketleri bu tip memleketlere iyi bir misâl teşkil eder²⁹. Her türlü terakki dışında kalan bazı bölgeler hariç (yüksek yaylalarda yaşayan yerli cemaatler), bu memleketlerde çok eski devirlerden beri, köylü asıllı, fakat git gide şehirleşen oligarşik ve mücadelecî bir millî elit bulunur. Bu tabaka bugün bazı gelişmeleri gerçekleştirebilmiştir. Fakat, garp memleketlerine karşı olan iktisadî bağılıkları, bu ilerlemeleri daha ileriye götürmelerine ve Rostov'un tabiri ile bir *take-off* u gerçekleştirmelerine mânidir. Bu ülkelerde garp kültürü an'anesi çok eski

28) Bk. A. Meister: Associations coopératives et groupes de loisir en milieu rural, Paris, Editions de munuit, 1958.

29) Bu problemlerin Arjantin'de iki araştırma etüdünü yapmak imkânını bulduk. Bk. A. Meister - S. Petruzzi, - E. Sonsogni: Tradicionalismo y Cambio social. Rosario, Universidad del Litoral, 1963. Yine A. Meister ve diğerlerinin, Dessarrollo, comunitario y cambio sociale, Buenos Aires, Consejo Federal de Inversiones y Universidad de Buenos Aires, Instituto de Sociologie.

olup mahalli üniversiteler çok kaliteli teknik eleman yetiştirirler, bu elemanların ekseriyeti şehirlerin orta sınıflarından gelmektedir ve iki sebepten — kalifikasyon ve sosyal menşe — oligarşik olan askerî elite karşıdır.

Orta sınıfların yükselmesine rastlayan bütün birlik tipleri bu memleketlerde çok inkişaf etmiş durumdadır ve yaptığımız araştırmalar birliklere iştirak edenlerin, bu raporun ikinci kısmında belirttiğimiz sosyal ve şahsi karakterleri haiz olduklarını göstermiştir. Bu bilhassa, bu memleketleri en iyi aksettiren şahıslar için doğrudur.

Köylerde, el'an hâkim olan büyük, hatta çok büyük mülk sahipleri ve katı sosyal tabakalar, bu kır nüfusuna feodal bir karakter vermiştir. Burada birlikler ve bunlara iştirak edenler, bu sosyal tabakanın sınırları içinde kalmıştır. Sosyal piramidin zirvesini işgâl eden büyük mülk sahipleri, kapalı gruplar teşkil edip bunların faaliyetsiz (latent) fonksiyonunu başka sosyal tabakalar üzerindeki privilejli ve hâkimiyetlerini muhafaza ve idame ettirmekten ibarettir. Bu üst kademenin altında, oldukça açık tabakalar olan, küçük mülk sahipleri çiftlikler, aracılar, köyün orta sınıfları v.s. bulunur, bunların da kendi birlikleri vardır. Şehirlerde olduğu gibi, en şuurlu olan bu orta sınıflardır (tahsil seviyesinde) ve bütün sosyal yükselme imkânlarının kapalı olduğu ve dinamizmden mahrum bir cemiyetteki vaziyetlerinin zayıflığını idrak etmişlerdir.

Hiyerarşinin en alt katında, sayısız ziraat işçileri (peonlar) bulunur. Bunlar çok defa yerli asıldan olup bilgisiz ve hareketsiz, hiç bir sosyal seyyaliyet imkânı olmayan ve hiç bir birliğe iştirak etmeyen sınıflardır. Ancak fevri hareketler ile zaman zaman maceraperest liderlerin yürüttüğü bazı demagojik gösterilere iştirak ederler.

Ziraat sahasında, toprak sahiplerini bir araya getiren çok sayıda kooperatif mevcuttur. Bunlar umumiyetle ticaret şirketleri olup, nihai kârın büyük hususî ihracat — ithalât şirketlerine yarayan, ziraat mahsul satış kooperatifleridir; bunlar ihraç malı temin etmedikleri zaman hususî dağıtım şebekelerine mal satarlar. Bu şirketler, ziraat modernizasyon hususunda oldukça faal bir rol oynamış ve iştirakçilerinin işletmelerine sermaye temin etmişlerdir. Bu memleketlerde umumiyetle iyi organize edilen bankacılık sistemi ile, kooperatifler aynı zamanda gelişmeleri ve teşehizatları için büyük krediler temin edebilmişler ve üyelerini kendi topraklarını ipotek etmeye ikna edebilmişlerdir.

Sosyal sahada, kooperatiflerin sosyal değişiklik hususundaki faaliyetleri, bilhassa işletmelerinin rasyonalizasyonu ve kapitalizasyonu ile, geleneklere dayanan sosyal yapıları bozmaların ve ziraat işçilerini proleterleştirmelerinde görülebilir. Aynı zamanda, kooperatifler, toprak sahiplerinin siyasî kudret ve nüfuzunun büyük olduğu (bunlar büyük nisbette olmakla beraber kooperatiflere ve köy birliklerine iştirak etmektedir). köylerde bu nüfuzun daha da artmasında büyük bir rol oynamışlardır.

Bu iki değişiklik faktörüne iki yenisi daha ilâve edilebilir. Bir yandan proleterleşme, diğer yandan sosyal tabakalaşmanın katılığı ve kat'iyetinin artması ve bir taraftan da hayat seviyelerinin düşmesi. Bu son hâdisenin asıl sebebi bu ülkelerde Avrupa ve Kuzey Amerika kapitalizminin git gide artmakta olması ve buralardan satın alınan mallardır. İşte Güney Amerika memleketlerinin hali hazırda sosyal ve politik manzarası budur, ve yakın bir gelecek içinde bu ülkelerde kooperatiflerin ne şekilde inkişaf edebilecekleri ve rol oynayacakları sorusu ortaya çıkmaktadır.

Son yılların piyasaya getirdiği durgunluk ve iktisadî buhranlar ve bu ülkelerde tatbik olunan muhtelif dış yardım programlarının başarı sağlayamaması, bugün içinde buldukları liberal sistem için de lehte bir *take off*'a müsaîd olamayacaktır. Daha fazla, Küba misâli gibi, bu memleketlerin de sosyalist bir gelişme modeline kendilerini uydurmaları ve bu yüzden de şiddetli isyanların çıkması beklenebilir.

Bu yeni gelişme modelleri için de, kooperatiflere sosyal değişiklik nazımını olarak ehemmiyetli roller düşeceğine ve modernizasyon bakımından bir yandan ferdlerin statülerinin tadili, diğer yandan kitlelerin harekete getirilmesi gibi bir fonksiyonları olacağına şüphe yoktur. Hali hazırdaki durumda ise, ziraat kooperatifler, bunun aksine, iktisadî idare problemlerine çok fazla dalmış ve zengin sınıfa karışmış olup gelecekte böyle bir iktisadî değişikliğin getireceği sosyal ve politik kargaşahklar da nazım bir rol oynayacak kudreti haiz değildir.

Bugün iktidardan uzaklaştırılmış olan şehirli elit zümre ve bunların idaresi altında bulunan birlikler ve hareketlerin gelecekte vuku bulacak olan sosyal değişiklikler merhalesinin en zinde ve faal kuvvetlerini teşkil etmeleri muhtemeldir. Şehirlerde köylerde yaşayan kitlelere kıyasla daha imtiyazlı bir sınıf sayılan işçilerin hayat seviyelerinin düşmesi, köy işçilerinin teşkilâtlanması ve ihtilâl hareketine iştiraki belki de en mühim faktörü teşkil edecektir.

Bu sosyal karışıklıklardan sonra meydana çıkacak olan kooperatiflere bambaşka bir rol düşecektir. Bu rol, sosyalist bir memleket misâl alınarak gösterilebilir³⁰.

23 — Sosyalist gelişme gösteren memleketler :

Ekonomik hamleler yapmak için sosyalist modeli kabul eden memleketler arasında halkın iştirak ettiği birlikler kurmağa en fazla yer veren memleket hiç şüphe yok ki Yugoslavyadır. Bu fasılda bu memleketi misâl olarak alacağız³¹.

Yugoslavya bilhassa, sanayide ve istihlâkte kurduğu kooperatif sistemleri mekanizmasından dolayı çok ilgi çekici bir misâl teşkil eder. Ziraat kooperatiflerinde ise, Yugoslavya diğer doğu memleketlerinin misâlini ve bilhassa Sovyet Rusya modelini çok yakından takip etmiş ve Sovyet doktrinlerine sadık kalarak köy teşkilâtını çok hızlı ve ani bir şekilde yıkıp bunun yerine mecburi bir kollektivizm ikame etmekle, kurtuluş hareketini takip eden yılların heyecanı ile halkın gönüllülük teşebbüs ve heveslerini bu suretle gerçekleştirmesine fırsat vermemiştir. En fazla yaygın olan kooperatif tipi Garp memleketlerinin ticaret kooperatiflerini hatırlatır. Bunlara iştirak istihlâk kooperatiflerinde olduğu gibi mecburi değildir. (1950 yılı kolhoz tipi.) Fakat bunlara iştirak, kooperatif idarecileri ve halk teşekkülleri tarafından kuvvetli bir şekilde tavsiye edilmektedir. Sosyal ve kültürel bakımdan çok farklı olmakla beraber, Yugoslavyanın ziraat kooperatiflerinde tavsiye ve telkin olunan iştirak İsrail kooperatif köylerindeki çok benzemektedir. Bu hususu gelecek fasılda ele alacağız.

Sosyalist bir kalkınma plânı içinde, kooperatif birliklerin rolü en iyi olarak, sanayide otojestion şekillerine iştirak hususunda belirebilir. Bun-

30) Burada ele aldığımız memleketler için liberal bir gelişme hipotezini dikkate almadığıma belki dikkat edilmiştir. Gelişmiş memleketler dahi liberalizm çerçevesi içinde az gelişmiş ülkelerin ilerlemesi fikrine muarızdırlar: Liberalizm prensiplerine riayet hususu mülkiyetin, serbest rekabetin dahilinde ve milletlerarası alanda tanınması v.s. gibi hususlar bu memleketler üstünde gelişmiş memleketlerin hakimiyetini arttıracaktır. Bugün bir çok az gelişmiş liberal memlekette liberalizmin siyasi iktidara dayandığını ve Avrupa ve kuzey Amerikanın serbest teşebbüsü lehine çalıştığını söylemekle mübalâga etmiş olmayız.

31) Socialisme ve autogestion ve AIX en Provence Kongresine sunulan daha etraflı rapora bakınız (Zirai kooperatiflerin strüktürü hakkında) (3-13 Mart 1964). Sosyal ilimler Akdeniz Araştırma Konseyi tarafından neşredilmek üzere.

ların menşei de Garpdeki istihsâl kooperatiflerinin ki gibi ütöpik sosyalizm devirlerine dayanır — otojestion, ihtilâlin ve millî kurtuluşun heyecanından meydana gelmiş — geçen asrın liberal iş birliği gibi— bir iş birliği şeklidir ve sosyalist cemiyetin yapıcı bir âlameti olarak telâkki edilmektedir.

Geçmişin liberal iş birliğinde de görüldüğü gibi, daha kardeşçe ve daha âdil yeni bir cemiyet kurmanın heyecanı mücahitlerin fedakârlık ve sadakatlerini tahrik etmiştir. Bu ideolojinin esas değerini liberal cemiyetin eşitsizliklerinin aksine, eşitlik prensibi teşkil eder. Bundan dolayı da, iştirakçiler arasında eşitsizliğin muhafaza edilmesini temin edici ve her türlü imtiyaz ve üstünlüğü önleyici pek çok nizam konulmuştur. Gelirlerde eşitliğin sağlanması veya, pek cüz'i bir farkın mesleki sorumluluklara nazaran kabulü ile, sosyalizmin eşitlik değerine riayet sağlanmıştır.

Ferdler arasında eşitlik (ve millî plân sayesinde işletmeler ve bölgeler arasında eşitliğin temini kabil olabilmektedir) muhafaza edildiği nisbette ferdlerin kendilerini daha tam olarak verebileceklerine, faal bir şekilde iştirak ve mücadele edeceklerine inanılmaktadır.

Psikolojik bir seferberlikte beşeri yatırımın zaman, gayret ve fahri çalışma olarak verimi azami dereceye çıkacak ve böylelikle de kalkınma başarılabilecektir. Bu sebeplerden, millî istilâk daha az sür'atle gelişecek ve kolayca yönetilebilecektir.

Bu ideolojik seferberlik ancak kısa bir süre devam edeceğe benzer. Zamanla bir gevşeme gözükür: Ücretler arasında farklılaşmalar zuhur eder veya farklar genişler, ferdlar git gide kendi refahlarını cemaatin ilerlemesine tercih etmeğe başlarlar, ideolojinin ve mücahitliğin kudreti azalmağa yüz tutar, ve halkın iştiraki de zayıflar³². Yugoslavya bütün bu meseleleri yakından tanımıştır ve millî sorumlular her çareye baş vurarak, otojestion sisteminin ve ideolojilerin zayıflamasının önüne geçmeğe çalışmışlardır. Başka sebepler ile, ve ziraî kooperatifler sahasında, işçi ve sosyal otojestion müesseselerine iştirak şekilleri ihdâs edilmiştir. Bu iştirak tipini ilk kısımda incelemiştik. Bütün olarak, Yugoslavya misâli bize hal-

32) Bu fenomenlere sebep olan faktörlerin daha etraflı bir analizi için bu hususta zikredilen neşriyata bakılabilir. Başka tip cemiyet içinde cereyan ettiği halde, aynı hâdiseler ile karşı karşıya kalan Garp kooperatif hareketi için müracaat edilebilecek eserler şunlardır: A. Meister, *Les Communautés du travail*, Paris. Editions Ententes Communautaires, 1959. *Démocratie et participation dans les associations volontaires Sociologie du Travail*, 1961, 3.

kın şevk ve heyecanının kısa ömürlü olduğunu ve ancak bir kaç yıl sürüp kaybolduğunu göstermektedir. Başka kooperasyon hareketlerinde bu verimli devrenin biraz daha uzun olduğu da vakidir. Garp ve İsrail kooperatifleri misâlinde bir veya iki nesil kadar devam edebilmiştir³³. Garp sonra, kooperatif ve sosyalist ideolojinin faal olmayan esas fonksiyonunun, bütün bu devre boyunca kollektif ve sabit sermayenin yaratılması uğruna istihlâkin tahdit edilmesi olduğunu göreceğiz. Garp ve İsrail tecrübelerinde, kuvvetli ideolojik devre kâfi derecede sabit sermayenin yaratılmasına müsaade edecek kadar uzun olmuştur. Bunun aksine, Yugoslav otojestionu içi nbu devrenin çok kısa olmasından dolayı toplu çalışma şeklinde biriken sermaye de henüz çok zayıftır: Millet in istihlâk âleti, ideolojisinin gevşemesinden ileri gelen git gide daha kuvvetli hissedilen istihlâk ihtiyaçlarını karşılamaya kâfi gelmemektedir. Yugoslav hükûmeti son yıllarda baş gösteren ideoloji gevşemesinin belirtilerine karşı oldukça sık tedbirler almış ve önceki yılların davranışına rucu etmek zorunda kalmıştır. İstihlâkin tahdidi, ve —bizi burada ilgilendiren mes'ele olan— iştirak müesseselerinin otonomilerinin tahdidi, ve plânlı ekonomi gayelerinin üstünlüğünün kuvvetlendirilmesi, gibi. Bu şartlar içinde, otojestion ve kooperasyon şekillerinin gelecekte alacağı durum oldukça karanlık görünmektedir: Bir yandan, ferdler sosyalist kıymetlere az inandıklarından ve dolayısıyla de birliklere daha az bağlandıklarından ve, diğer yandan, iştirak etseler dahi karar yetkileri, merkeziyetçi plânın emperatifleri karşısında çok zayıfladığından, kuvvetlerini kaybedebileceklerdir³⁴. Böylece, fakat ayrı yollardan, sosyalist iştirak şekilleri sonunda garp âlemindekilere ulaşır.

33) Bu değişik sürelerde görülen fark, kanaatimizce, bu tecrübelerin cereyan ettikleri sosyal çevrenin tutumuna bağlıdır: Çevre ne derece muhalif şartlar arzederse ferdlerin bu çevreye olan birliklere iştiraki de o derecede çoğalır. Yugoslavya misalinde milletlerarası gerginliğin kalkması ve Avrupa'nın yardımı iklimi yumuşatmış ve sosyalistlerin yok etmek istedikleri burjuva değerleri ve ferdiyetçiliğin tekrar uyanmasına da âmil olmuşlardır.

34) Sosyalist kooperatiflerin liberal kooperatiflerin otonomisini hiç bir zaman tanımamış olduklarına şüphe yoktur. Sosyalizm ideolojisinde eşitlik prensibinin tamamlayıcısı plânlı iktisaddir. Bunun için Avrupa kooperatifçilerinin beyan ettikleri gibi, sosyalist kooperatiflerin hür olmadıklarını iddia etmek yanlıştır, veya hiç değilse, milletlerarası kooperatifler birliğinin sosyalist memleketler kooperatiflerini içlerine almamak için ve siyasi muhalefetlerini maskelemek için öne attıkları bir ithamdır. Sosyalist kooperatiflerde hürriyet bulunmadığını söylemek, bunların aid oldukları plânlı sistemi inkâr etmek demektir.

4 — Gelişme yolunda liberal memleketler ve bunlarda yanyana görülen gönüllü iştirak sektörleri :

İsraël bu gruba dahil memleketler için mükemmel bir misâl teşkil eder. Hatta bundan da fazla. Zira İsraelde devleti dahi bu birliklerin ve bu birleşme hareketinin yaratmış olduğu söylenebilir. Şöyleki, bu asrın başlarından itibaren ilk ziraat kolonileri Yahudi Devletinin kurucu âletleri telâkki edilmiştir. İster Kibbutizm veya Moskavim şeklini almış olunsunlar, ilk gelen Yahudi muhacirleri tarafından kurulan bu ziraat kolonileri, şu karakterleri gösterirler: Gönüllü ve iki ayrı idealizm ile kuvvetlenmiş —siyonist ve sosyalist— çok yüksek kültür seviyeli kimselerin sosyal burjuva asıllarına karşı duydukları reaksiyon. Bu ziraat kolonileri kurucularının ikiz ideolojisini gerçekleştirmeye yardım ederler: Yahudi devletini kurmak (siyonizm) ve sınıfsız, eşit ve ilk ve ikinci sektörlerin üretken çalışmasına dayanan bir cemiyet kurmak, sosyalizm. Bu, Yahudi ırkının sadece üçüncü sektöre inhisar ettirilmiş faaliyetlerine bir reaksiyon olarak ortaya çıkmıştır.

İdeolojik tasarruf yüzünden bu koloniler komünist doktrinlerin hakiki birer mikro laboratuvarı telâkki edilebilirler. Bu doktrinlerin prensipleri burada tecrübe edilip teste tabi tutulur. Bu cümleden olarak, eşitlik her sahada incelenip tatbik edilir (eşitlik yalnız işte değil fakat iş dışı hayatta, erkek ve kadın arasında v.s. de tatbik edilir).

Sosyal değişiklik alanında, ziraat kolonileri, yukarda bahsedilen kıstasları azami surette gerçekleştirirler: İhtisaslaşmayı, kapitalizasyonu, ve bilhassa köy işletmesini organize ederler. Bilhassa Kibutz, tamamen rasyonel ve rantabilite kıstaslarına dayanan büyük bir işletmedir, ve bu teşekkül, organizasyon bakımından sanai bir işletmeden farklı değildir. Gerek sosyal bakımdan (üyelerin idareye iştiraki ile) gerek işin ilmi şekilde organizasyonu bakımından modern işletmenin en mükemmel bir modelini teşkil eder.

Sanayi organizasyonu prensiplerinin ziraate tatbiki ve aynı zamanda sosyalizmi hedef tutan prensiplerin paralel olarak gerçekleştirilmesi, ancak yukarda bahsettiğimiz çok hususi şartlar içinde kabil olabilmıştır. Bu koloniler, nihayet yaratmağa muvaffak oldukları Yahudi Devletinin kuruluşundan sonra bazı problemler ile karşılaşmışlardır.

1948 yılında İsraël Devletinin bağımsızlığını ilân etmesi, bu kolonilere bazı yeni mükellefiyetler yüklemiş ve cemiyet içindeki vaziyetlerine bazı tadiller getirmiştir. Devlet kurulmadan evvel bunlar Filistinde, Ya-

hudi yerleşmesinin en sağlam köklerini teşkil ediyorlardı. Millî istiklâl hareketinden sonra ve bilhassa şimdi çok kuvvetli muhaceret ve şehirleşme sonunda, bugünkü dünyanın liberal anlayış prensiplerine göre kurulan bir memlekette sosyalist birer hõcreden başka bir şey değillerdir. Bunların başlangıçtaki çift görevlerinden — yahudi devletini kurmak ve sosyalizm düzeni — ancak ikincisi kalmıştır, bunu da, muhtelif sebeplerden dolayı, gerçekleştiremeyeceğe benzerler³⁵.

Siyasî hayatta ziraat kolonilerinin el'an muhafaza ettikleri çok kuvvetli nüfuza (solcu partiler) ve siyasî strüktürlerdeki kudretlerine rağmen (yüksek kademedeki kimseler ve en gözde siyasetcilerin çoğu eski kibutz ve moşav üyelerinden müteşekkildir), İsraelin yeni halkı bu kolonilere artık iştirak etmemekte ve aynı prensiplere uyararak yenilerini kurmağa teşebbüs de etmemektedir. Memleketin bu yeni halkı eski kolonilerin liderlerini sosyalizm gayretleri ve propagandalarında takip etmemektedir. Yeni muhacirlerin Avrupa asıllı olanları umumiyetle, orta sınıflara mensup kimselerdir, bunların kendilerinden evvel gelenler gibi toprağa dönmek arzuları yoktur ve şehirlerin üçüncü sektöre aid faaliyetlerine yerleşip sosyalist ideolojilerin tesirinden uzaklaşmaktadırlar. Kuzey Afrika veya yakın şarktan gelen muhacirler umumiyetle aşağı orta sınıflar ve şehir proletaryasına mensup kimselerdir. Bunların şehirlere esnaf veya küçük ticaret erbabı olarak yerleşmek için kâfi sermayeleri ve imkânları bulunmamasından ve sanayiın istihdam imkânları hudutlu olmasından dolayı, bu muhacirler için ziraatçı olarak toprağa yerleşmekten başka çare yoktur. Umumiyetle hiç bir tecrübeleri bulunmadığından ziraat sektörüne yerleşmek bunlar için tek çaredir.

Bu nevi muhacirlerin çok yüksek sayısı —memleket nüfusunun aşağı yukarı % 40 ı— hükûmeti ve resmi makamları bunların yerleştikleri köylerde ziraat kooperatifleri kurmağa ve bir plânlama yapmağa zorlamıştır; bunların kooperatiflere iştirakleri kuvvetle tahrik edilmiştir. Bu suretle maşovlar kurulmuştur (yeni gelen muhacir maşovları) bunlar küçük ve ferdi ziraî mülklerden ibaret olup müşterek hizmetler (mahsulün satın alınması, satılması, ağır teçhizatın kullanılması v.s.) iş birliği ve koperatif şekilde organize edilmiştir.

Bu yeni köylerin idareci personelini ve tahrik edicilerini çok defa, eski sosyalist kolonilerin mensupları teşkil eder ve bunlar yeni gelen muhacirlerin iştirakine de ön ayak olurlar.

35) Bu hususu Principes et tendances de la planification rurale en Israël isimli kitabımda etraflı bir şekilde tetkik ettim. Paris, La Haye, Moton etco 1962.

Eski tipte kolonilerin, artık yenilerinin kurulmasından dolayı sayıları ve üye sayıları sabit kalır ve hatta azalma temayülü gösterir (bunlardan üye sayısı sabit olanların dahi memleket nüfusunun artışına nisbetle bir eksilme gösterdiği kabul edilebilir). Bunlar ortalama olarak bugün umumî nüfusun ancak % 4 ünü teşkil ederler). Bu üye eksilmesinin sebepleri, yeni hicret eden nüfus üzerinde sosyal ideallerin tesirinin azalması, dış yardım sayesinde millî refahın tesis edilmiş olması ve bunun temin ettiği kolay şartlar olarak gösterilebilir ve bu şartlar içinde de eski kolonilerin kooperatif sosyalizminin birgün inkişaf ihtimalleri azalmış olur. Başka bir tabirle, bu sosyalist idealistlerin çağrılarının halk üzerinde yaptığı tesir artık çok zayıflamıştır ve bu çağrı, eski tipteki kolonilere iştiraki temin edilememektedir. Sosyal iştirakin bugün gösterdiği esaslı şekil tahrik etme şeklindedir. Eski kolonilerin mücahitleri tarafından tahrik edilen bu iştirak, daha az sosyalist olan ve daha kültürlü bir karakterdedir. Garbi Avrupa'daki kooperatiflerde olduğu gibi İsrail kooperatif hareketi de asli kadrosuna artık iştiraki bulamamak korkusu ile bünyesini değiştirmek ve yeni iştirakeiler cezbedip yaşamak zorunda kalmıştır.

Bu hususta şurası da kaydedilmelidir ki, başlangıçtaki ideallere en fazla sadık kalmış olan kooperatif yapıları (eski İsrail kolonileri veya Avrupanın istihşâl kooperatifleri), en az yeni üye bulabilen kooperatiflerdir. Kendi özelliklerinin kurbanı olan bu müesseseler, mücahitler aramakta devam etmişler ve bu mücahitliğin yaratılmasına âmil olan idealistin artık daha tesirsiz kaldığı bir nüfus arasından çıkan üyelerin sayısının git gide azaldığına şahid olmuşlardır. Buna mukabil cemiyetin yeni kıy-lerine daha kolaylıkla intibak eden kooperatif yapıları (Avrupada istihlâk kooperatifleri) gibi teşekküllerde mücahitlik vasfı artık itibara alınmadığından dolayı veya sosyalist değerlere karşı duygulanmayan bir halkı toplamak için bilhassa kurulmuş olan kooperatif yapıları (moshav gibi) daha fazla başarı sağlamışlardır.

N E T İ C E

İki kısımda ortaya atılan iştirakeilik ve sosyal değişiklik mefhumlarının muayyen kooperatif hareketleri ve birliklerin inkişafına tatbiki sahasında, kooperatif iş birliğinin gelişmesinde iki ayrı sosyal rol oynadığı meydana çıkmıştır: Evvelâ, bir sosyalist cemaat projesinin gerçekleştirilmesine âlet olur, daha sonra da iktisadî hayatın sadece bir müessesesi haline gelir.

Sosyalist bir cemiyetin gerçekleştirilmesi vasıtası olarak, kooperatif işletme veya otojestion (sınai veya ziraî) üyelerinin fedakârlık ve mücahitlik duygularına sıkı sıkıya bağlıdır. Bir işletme halini almadan evvel, daha iyi bir cemiyet için iştihak duyan kimseleri bir araya getiren kardeşce bir birliktir. Bu insanların hepsinin birlikte yaptıkları fedakârlıklar ile işletmeleri yerleşir ve kuvvetlenir ve nihayet sosyalizmin kurulması için çalışır. Üyeleri birleştiren ideolojinin sosyal fonksiyonu, sabit bir sermaye ve yatırımlar temin etmek ve gelişmektedir. Sosyalist ideoloji, bu mânada, daha kollektif bir şekilde kâr temin etmektir ve bu husus da, kapitalizmin inkişafında ferdi kârın teminine benzer bir rol oynar.

Kooperatif gelişmede ideolojinin bu başlıca rolü çok büyük bir ehemmiyet taşır. Bunun aksine, henüz sosyal değişiklik yapmamış olan memleketlerin kooperatifleri ve otojestion müesseselerinin diğer şekilleri, bu memleketlerde ideoloji bulunmamasından, daha doğrusu, örf ve adetin ideolojilerin girmesine mâni olmasından dolayı, gelişmiş liberal ve sosyalist ülkelerde görülen inkişafa erişememişler ve ileri memleketlerde oynadıkları rolü oynamamışlardır. Bu şartlar içinde ve umumiyetle, tahrik edilen iştirak şekilleri dahi —kooperatiflerde veya birliklerde— çok başarı sağlamamış ve ancak bazı sosyal değişikliğin tesirine maruz kalmayan müesseselerde tatbik edilebilmiştir. (Mahsulün toplanması kooperatiflerde olduğu gibi). Bu sebeple, köy ve cemaat kalkınması için sarfedilen büyük gayretlere rağmen kurulan teşekküllerin ömrü kısa olmakta ve umumiyetle, kurucular başlarından uzaklaşınca ve mütehassısların taahhütleri sona erince bunlar dağılma tehlikesi göstermektedir.

Kooperatif iş birliğinin en fazla inkişaf imkânı bulunduğu saha sosyal bir değişiklik tecrübesini yapmış olan ve hakiki bir iktisadi faaliyetin ekonomik ve sosyal müesseselerde de derin bir değişikliği dâvet ettiği muhakkak olan memleketlerdir. Böyle olmakla beraber, tarih bize, bu ideolojik heyecan ve şevk devreninin oldukça kısa sürdüğünü ve bu gibi iştirakeci faaliyetin geliştirilmesi için bu kısa anı yakalamasının bilinmesi lâzım geldiğini göstermiştir.

Liberal kooperatiflerin ve sosyalist otojestiyonların tarihçesinden de öğrenilebileceği gibi, ideolojilerin kuvvetli tesiri olan devre sona erince, işletme birliklerden dahi vaz geçebilir. Kooperatif veya otojestion, işletmesi için artık üyelerin iştirakine o derece muhtaç değildir: İdareçiler mütehassıslardan ve teknisyenlerden kurulmuş olduğu için üyelerin idareye iştiraki bunların faaliyet ve inisiyativlerini hatta engellemeye başlamıştır. Bu hal bilhassa Avrupa kooperatiflerinde kendini çok sarîh olarak

göstermiştir; Bunların idaresi seçilen yöneticiler ve tayin edilen bir kadro ile tanzim edilmekte iken üyelerin fevrî ve anî iştirakleri ile iktisadî düzen düzelmekten ziyade bozulmaktadır³⁶.

İşte bu merhalede, kooperatifler ve otojestion işletmeleri, yeni bir cemiyetin kurucu vasıtaları olmaktan çıkmakta ve millî ekonominin alelâde vasıtaları hüviyetini almaktadırlar. İstihşâl ve yatırımların idaresi (eskiden kurucuların elinde iken) bugün bu faaliyetlere üyelerin iştirakine lüzum görülmeden idarecilerin emrinde dir. İlk kısımda gördüğümüz gibi, ideoloji süslü cümleler ile devam ediyor hissini vermekle beraber, artık hitap ettiği kimseler için hiç bir şey ifade etmemektedir. İdarecilerin tek gayesi, işletmeye sadece bilgi ve tekniklerini getirmek ve her hangi başka bir iktisadî müessesede olduğu gibi burada da kendilerine bir kariyer temin edebilmektedir.

Garpta kooperatif hareketi, en eski ve bu yolu ilk açan birlik şekli olmasından dolayı, bütün bu istihaleden başka bir de ilk devrelerin birliği zihniyetinden ileri gelme bir dinamizm eksikliğine maruzdur: Üyelerin uyusuk seçilmiş idarecileri ve yöneticileri yaşlı kimselerden müteşekkil olup kadrolara tayin edilen memurları bu müesseselerde çıraklıktan gelme ve düşük bilgi ve formasyonda kendi kendini yetiştirmiş kimselerdir: Bu itibarla da modern cemiyetin istediği yüksek ihtisas vasfından mahrumdurlar; bu sebeplerden dolayı da yüksek mekteplerde iyi yetişmiş mütehasıs elemanlar dinamizmden mahrum olan kooperatifler de teklif edilen vazifeleri almak istememekte ve bunları küçük görmektedirler. Bu müesseseler bugün eski mücahitliği menfi şekilde devam ettirmektedirler (Gérontocratie = ihtiyarlar idaresi, autodidactisme = kendi kendini yetiştirme, ouvrierisme işçilik v.s.).

Bu vaziyetleri, bugünün gelişmiş Garp camiasında kooperatiflerin halledilmesi çok önemli ve âcil olan problemler karşısında rollerini icabettiği şekilde oynayamalarının sebeplerini izâh edebilir. (Meselâ dağıtım kanallarının reformunda, idareye iştirakin yeni şekillerinin araştırılmasında v.s. de.) Dinamizm eksilmesi hâdisesi, kısmen, üyelere karşı gösterilen uzaklık ve bu davranışa bir reaksiyon olarak onlardan gelen ilgisizlik ile ölçülebilir.

36) Bu işletmelerin çoğunda idare o derece kompleks bir hâl almıştır ki, kurucu üyeler, bu problemleri kavramağa elverişli bilgiye sahip olmadıklarından ehliyetsiz kalmaktadır. Bunların iştiraki, ekseriya müsbet yerine menfi bir tesir icra eder, idareyi ancak tali cephelerden kontrol etmeğe kalkışmalarından dolayı idarecilerin hareketlerini felce uğratabilir. Bk: "Démocratie et participation..." adlı eserime bakınız.

Garp memleketlerinin sanayileşmesinden doğan başka birlik hareketleri de buna benzer problemler ile karşı karşıyadır. (Siyasî partiler, sendikalar, sosyal çalışma grupları v.s.). Bunlara karşı halkın gösterdiği ilgisizlik kooperatif idarecilerine gösterilen seviyesinde olmakla beraber, (bilhassa istihlâk kooperatifleri) Doktrin ihtilâfları³⁷ içinde boğulmakta olan bu nevi birlikler de bugün yeni kitle problemlerine verecek cevap bulamaz durumdadırlar, sanayi inkılâbından doğan bütün bu hareketler, çok sür'atle değişen bir cemiyete çok güç intibak ederler. Eski devrin problemlerine bağlı kalmalarından dolayı bugünün adamının mes'elelerini ele alıp beklenen hal çaresini getiremezler. Sosyalist olsun, liberal olsun bütün gelişmiş memleketlerin politik ve birlikcilik sahasında bugün bir numaralı problemi modern insanın birlikler politikası dışında kalmasıdır. İştirakiliğin zayıflama sebebi, kanaatimizce, yeni tip cemiyetlerde refah, maddî tatmin ve zenginlik yanında ve meselâ siyasî birliklerde, sendikalarda ve başka iştirakci birliklerde bugünkü adamın problemlerine bir çözüm getirebilecek olan programların bulunmayışında aranmalıdır.

Çeviren : Dr. Refhan DEDEOĞLU

37) Bugün artık birliklerde doktrin ihtilâflarına rastlanmaz, ve İngiliz kooperatiflerinin kurucuları tarafından "Rochdale prensipleri" nâmı altında ilân edilen prensipler o devirlerin gayelerinin bir aksinden başka bir kıymeti haiz değildir. Bu konuda: H. Desroche "Principes rochdaliens? Les quels?" e bakınız: *Archives Internationales de sociologie de la coopération*, 1961.

Kooperatiflerin bitaraflık prensibi --kooperatiflerin değerleri ile liberal cemiyetler arasında karşılıklı bir anlaşmayı kabul eden ve böylelikle de cemiyetin değişme imkânlarını sınırlayan prensip— ancak 1844 yılında kooperatiflerin prensiplerine ilâve edilmiştir. Fakat asıl ehemmiyeti, 1934 yılında Milletlerarası Kooperatifler Birliği kongresinde idrak olunmuştur.